

"רפ"מ" ו"ת"מ"א

רפ"מ"א ו"ת"מ"א

המרכז הבינתחומי הרצליה
עבודה סמינריונית בקורס
**ההיסטוריה, האידאולוגיה
והפוליטיקה של השמאל
הישראלי**

מגיש : יהונתן קלינגר
ד\2 משפטים וממשל
ת. ז 037180841
דצמב 2003 ר

תוכן עניינים:

2.....	תוכן עניינים:
3.....	הקדמה
5.....	מבוא
6.....	פרק ראשון - הגדרת כח השמאל בעולם ובארץ.
7.....	הגדרת השמאל בישראל – מבט תיאורטי על הנעשה בפועל
8.....	שלושת הצירים עליהם נסובה המערכת המפלגתית
8.....	הסתייגויותיי מהמערכת הנוכחית והגדרותיה
9.....	ציר הביטחון
10.....	ציר הכלכלה
11.....	ציר הדת
12.....	מדוע אין בישראל מפלגות פועלים קלאסיות?
13.....	פרק שני - מדוע קהל היעד של השמאל לא מצביע עבור השמאל?
13.....	לאומיות וממלכתיות של בן-גוריון ומפא"י.
15.....	ההסתדרות
16.....	השלום הוא קפיטליסטי
18.....	השסע העדתי- עדות המזרח
20.....	השסע העדתי - הביאה מברית המועצות
21.....	ה"עלייה הרביעית" והבורגנות
22.....	הדת כמעצב דעה פוליטית על ציר השלום
24.....	מלחמת 67 כיוצר השסע המדיני
26.....	השמאל וימין נעים על סקאלה תלת-מערכית, כשעניין הלאומיות קובע את השיוך הפוליטי.
27.....	Case Study - ש"ס כאנטי-תזה למפלגת פועלים
30.....	מיקום המפלגות הערביות בצד השמאלי של המפה הפוליטית
31.....	סיכום
32.....	נספח א' – אחוזי ההצבעה לפי גושים, מבחירות לכנסת ה 1 עד בחירות לכנסת ה 16.
35.....	רשימת מקורות

הקדמה

בעולם המודרני בו אנו חיים היום ישנו מתח עדין בין חירות לשוויון. ברוב מדינות העולם מתחים אלה מבדילים בין הימין לשמאל, השמאל הוא כח הקדמה והשוויון בעוד שהימין הינו הכח הקורא לשמרנות ולחופש. מושגי הימין והשמאל הוגדרו בצורה הקלאסית בפרלמנט הצרפתי לפי מקום הישיבה של המפלגות, הגדרות אלה נותרו עד היום ויש המפקפקים בנכונותם.

כוחו של השמאל הוא במהפכות שהוא מציע, לראשונה ישנה דרישה מהמדינה לתת לאזרח זכויות שדורשות מעורבות של המדינה ולא רק את שמירה על חירויות האזרח. זכויות אלה לא מופיעות במגילת העצמאות האמריקאית (ואף לא בתיקוניה) שנחשבת לאחת החוקות המתקדמות בעולם.

עם פרוץ המהפכה התעשייתית קם לו מעמד חדש, מעמד פועלים. מעמד הפועלים הינו השכבה החלשה בחברה ומי שמזין אותה בכח עבודה זו. השכבה החלשה הזו היוותה את התשתית לפי קארל מרכס¹ למהפכה הפרולטרית, שתורגמה למעשים הן במהפכה בברית המועצות והן בהקמת אגודים מקצועיים ומפלגות סוציאליסטיות וסוציאל-דמוקרטיות ברחבי העולם. ברם, עד היום לא פרצה מהפכה סוציאליסטית במדינה מתועשת ואין קומוניזם אליבא דמרכס.

המהפכות השמאליות² במאה ה-20 נתפסו כאיום על החופש שהציעו המדינות הדמוקרטיות ובראשן ארצות הברית, בכך נחלק העולם לשניים – המדינות הדמוקרטיות והמדינות הקומוניסטיות. לכאורה אין סתירה מהותית בין דמוקרטיה לקומוניזם - יכולה להתקיים מדינה דמוקרטית אשר מאפייניה הם קומוניסטיים, כלומר ישנו גם שוויון בין כל האזרחים וגם חופש; לעניין זה יש להבדיל בין דמוקרטיה מהותית לפורמאלית, ישנם מלומדים אשר טוענים כי ישראל הינה דמוקרטיה פורמאלית אך לא מהותית שכן אינה מצדדת בזכויות אזרח אשר הינם אחד מהמאפיינים המובהקים של הדמוקרטיה, בעוד שיכולה להתקיים מדינה קומוניסטית אשר בה גם יהיו בחירות דמוקרטיות וגם ינתנו זכויות אזרח בסיסיות כמו קניין, חופש ביטוי וכדומה. **בניגוד למקובל לחשוב אין בקומוניזם התיאורטי דרישה לפטרנליזם מהותי שימנע מהאזרח את החופש לבחור את נציגיו.**

בעולם התקיימו סינתזות רבות של השיטה אשר נקראות *מדינות רווחה*³ אשר גם מקיימות את עקרונות הדמוקרטיה וגם מבטיחות "רצפה" של זכויות לאזרחיהן. המתח המהותי בין שמאל לימין מתקיים במדינות אלה והמשלה הנבחרת היא זו שמחליטה היכן בסקאלה שבין חופש לשוויון תמצא המדיניות הציבורית.

¹ אנגלס ומרכס 1859

² יש מי שמשתמש בביטוי שמאלנים, אך למען הסדר הטוב, בעבודה זו אני אשתמש בביטוי שמאליים.

³ An ideal model. The "welfare state" usually refers to an ideal model of provision, where the state accepts responsibility

for the provision of comprehensive and universal welfare for its citizens .. נלקח מ

<http://www2.rgu.ac.uk/publicpolicy/introduction/wstate.htm>

את התופעה הישראלית החלטתי לחקור משום שעניינה אותי התופעה שבישראל לא מתקיים שמאל מהותי ולא ימין מהותי, כלומר בישראל כמדינה השמאל אינו שמאל, הימין אינו ימין ויתר על כן, מצביעי הימין הקלאסיים הם מצביעי שמאל ולהפך.

בעבודתי אסקור כמה מהגישות המקובלות בעניין (שלא נחקר בצורה משמעותית עד היום ככל הידוע לי) ואנסה לתמוך באמצעות ממצאים אמפיריים בטענות. משום שהעניין חדש בתחום המחקר, אני מרשה לעצמי להעלות השערות אשר אינן מקובלות באקדמיה או בפרקטיקה ולצאת מגבולות המחקר טיפה. כמו כן, אנסה להשתמש בשמות אובייקטיביים לגופים, חפצים או קבוצות אשר יש להן יותר משם אחד ואם אראה שאין אף שם שמייצג את הקבוצה בצורה אובייקטיבית אני אאלץ להמציאו.

לאחר דבר הסתבר לי כי במהלך מחקרי התבררה לי עובדה סטטיסטית נוספת והיא שבישראל **תמיד** היה גוש מרכזי יציב שעמד על בין 18% ל 30% בכל מערכת בחירות⁴ וזו בניגוד לדעה הרווחת כי בישראל ישנו קיטוב של ימין-שמאל וכי המרכז לא קיים.

מרכז זה הוא כח הבינוניות, לא רק של מעמד הביניים, אלא גם של הסכמה עם השלטון ללא קשר, כשהשמאל בשלטון, המרכז יהיה שמאלי, בעוד שכשהימין בשלטון, המרכז יטה ימינה. לאיש הקטן והבורגני, איש מעמד הביניים, ישנה שאיפה מתמדת להסכמה עם השלטון, שכן הסכמה עם השלטון תשמור על האינטרסים שלו.

את ההשפעות על דעיכת כח השמאל בישראל ואת התרחקות השמאל מהפרולטריון, בעוד שהפרולטריון הלך ימינה במקום שמאלה אנסה להסביר בקצרה בעבודה זו.

---

⁴ ראה נספח א' לעבודה זו.

מבוא

בישראל מערכות הבחירות מוכרעות על סמך שלושה מאפיינים אשר מגדירים את השסעים המרכזיים בחברה⁵: שסע מדיני, שסע חברתי ושסע כלכלי. על שלושה צירים אלה ממוקמת כל מפלגה; בניגוד לשאר המדינות בעולם בישראל אין מניעה שמפלגה אשר היא "ימנית" בהשקפה המדינית שלה, תהיה "שמאלית" בהשקפה הכלכלית⁶. המלומד מבורך⁷ חקר את מצעי המפלגות בשנות ה-70 וה-80 והראה כי אין הבדל מהותי בהתייחסות המפלגות הגדולות למאפיין הכלכלי.

מחקרי יסוב סביב השאלה מדוע בישראל התפתחה תרבות כזו אשר מאפשרת לבני המעמד הגבוה לתמוך בשמאל, אשר בכל העולם מעוניין להקטין את הונו של בעל ההון, בעוד שהשכבות החלשות בוכות על הקיפוח ומצביעות לימין. פרדוקס זה גם מסביר את תופעת ירידת השמאל בשנים האחרונות ואת התחזקות הימין.

את המחקר אבצע על ידי ניתוח כתבים של תיאורטיקנים ומחקרים סטטיסטיים בנושא ההצבעה בישראל. ברור לי שמכיוון שההצבעה בישראל היא חשאית, לעולם לא יהיה ניתן להוכיח בוודאות של 100% כי ההצבעה היא כפי שנאמר בסטטיסטיקות ובסקרים. אני אשווה בין תיאוריות של מלומדים ואסביר את מחלוקתי עמם אם הן קיימות.

כדי לחקור בצורה אובייקטיבית, למרות נטיותי הברורות, החלטתי להשתמש בעיקר בכתבי מלומדים שמאליים ומרכזיים ולבקר את דבריהם. כיוון שעבודה זו עוסקת בשמאל ולא בימין, נראה זה מיותר לדון בתמיכה בימין על חשבון השמאל למרות שנושא זה חשוב במידה שווה. בעבודה זו אנסה להראות, באמצעות שיטת הצירים שתוסבר בהמשך, כי כל מפלגה שקמה בישראל כמענה לבעיה מסוימת ניתנת לשיוך על ציר אחד עיקרי ושניים משניים שהם פחות רלוונטיים לנושא המפלגה.

אני כותב מחקר זה בידיעה כי השכבות החלשות בישראל הן ברובן קבוצות מיעוטים (פא"ם⁸, מזרחיים וכד') ולכן ישנה השאלה האנתרופולוגית, כלומר האם בני עדה מסוימת יצביעו למען מפלגה מסוימת. במחקרי אני בוחר להשתמש בנתוני ההצבעה על פי השתייכות עדתית ולהסביר זאת כתוצר לוואי של המצב המפלגתי בישראל.

⁵ סמוחה 1993

⁶ סיסמתה של שינוי בבחירות 1988, לדוגמה, היתה "השלום אינו אדום"; מה שהראה שהם עומדים לצד השלום, למרות שהם אינם מזוהים עם השמאל הקלאסי אלא דווקא ליברלים.

⁷ בלור ומבורך 1989. **הנחת היסוד** של החוקר היתה כי הימין מיועד לשמור על רמת מחירים קבועה (כמו בכל העולם) והשמאל מפחית אבטלה, כלומר שוב – שוויון מול חופש.

⁸ פלשתינאים אזרחי ישראל

פרק ראשון - הגדרת כח השמאל בעולם ובארץ.

כח השמאל הוא כח המהפכנות, השינוי, הקדמה. השמאל שואף לצור אדם חדש אשר שווה לכל שאר בני האדם.

ברמה הכלכלית, השמאל שואף לשוויון⁹ והימין שואף לחופש, מכאן גם מחקרם של בלור ומבורך¹⁰ על אבטלה ואינפלציה, בעוד שהשמאל שואף לשוויון מעוניין באבטלה נמוכה, אפילו במחיר של שחיקה של ערך הכסף¹¹ הימין מעוניין לשמור על ערך הכסף ועל ידי כך הוא נמנע מלסייע לחלשים (ובכך מונע את השוויון).

אינפלציה אינה פוגעת בבעלי הכנסות נמוכות¹² ולכן אלה יעדיפו מצב של תעסוקה מלאה, אנשי ה"צווארון הכחול" והשכר הנמוך מודאגים מהאבטלה, בעוד שאנשי ה"צווארון הלבן" מודאגים מאינפלציה. מצב זה אינו מתקיים בישראל ומכאן שאלת מחקרי.

לאחר מבט דרך האספקלריה של המדיניות הכלכלית של השמאל, ניתן לומר כי הוא השואף לשוויון בכלל הזכויות, כלומר גם בין העמים, ברוח זו התאחד לו ה"אינטרנציונל הסוציאליסטי" וכך גם החלו כתביו של מרכס¹³ - "פועלי כל העולם התאחדו". לכן ניתן לומר כי השמאל, בכלליות מאמין בשוויון בין העמים ויטה יותר גם לכיוון שלום עולמי¹⁴.

ברמה המדינית, השמאל דווקא דורש אחדות בכל העולם, על האדם העובד להתאחד ולפעול למען האינטרס הקולקטיבי. עקב כך, אין צורך בצבא (מלבד צבא העם), גבולות או ממשלות יחידות¹⁵. ברמת הדת, ישנה סלידה מוחלטת של השמאל מדת, כפיה דתית או התארגנות שאינה על בסיס חברתי; ותמצא מפלגת השמאל התיאורטית במקום מרוחק ככל האפשר מהדת ואף תמנע התארגנויות על בסיס דתי.

בפרק זה אסקור בקצרה את מאפייניו של השמאל הישראלי ואסביר במה הם שונים מן השמאל הקלאסי העולמי; אני מאמין שעל ידי הבנת השוני ניתן יהיה גם להבין איך בישראל התרחק השמאל מן העם והעם סולד מן השמאל, כפי שאראה בהמשך.

⁹ בלור ומבורך 1989: 252

¹⁰ בלור ומבורך 1989

¹¹ לפי עקומת פיליפס ישנו יחס הפוך בין אבטלה לאינפלציה, כשאחד מהמשתנים קטן, השני גדל.

¹² בלור ומבורך 1989: 253

¹³ אנגלס ומרכס 1859

¹⁴ כל זאת בהסתייגות קלה, לעניין זה יש לראות את תת הפרק על הקפיטליזם בפרק ב' לעבודה זו.

¹⁵ אנגלס ומרכס 1859

הגדרת השמאל בישראל – מבט תיאורטי על הנעשה בפועל

הדרכים השונות בהן מגדירים החוקרים את השמאל בישראל מראות כי גם שם ישנה אי בהירות וחוסר וודאות בנושא; הרשיתי לעצמי לחלוק על דעותיהם המלומדות תוך כדי נימוק משלי. לטענתי, בישראל השמאל הוא אמורפי ומרכזי מדי, תוך כדי ביטול הכוחות החתרניים אשר מופיעה בכוחות שמאליים אחרים בעולם.

המלומד קימולינג¹⁶ טוען כי בישראל נוצר שיח מדיני אשר עיוות את היחס בין עמדות מדיניות לעמדות חברתיות ויצר מערך דו-קטבי מובהק, שבצד אחד ישנו הימין הנצי החילוני-דתי לאומי ובצד השני השמאלי המתפייס. אני חולק על ממצאיו, כפי שיוסבר במערך התלת מימדי שלי ואטען כי מתקיימות מפלגות שמאליות בהשקפה חברתית.

טענתו של Samoooha¹⁷, שאין הבדל בין המדיניות הכלכלית של הימין והשמאל במדינת ישראל נראית לי שגויה; בלוח ומבורך¹⁸ מצאו במחקרם כי בישראל ישנו הבדל מובהק בין המדיניות הכלכלית של השמאל והימין בהתייחסותם לאבטלה ואינפלציה למרות שבמצעם ההתייחסות היתה דומה.

רובינשטיין, בצורה מפתיעה, מגדיר את השמאל כליברלי¹⁹, דבר המנוגד לחלוטין לתפיסה הקלאסית של השמאל: "השמאל הישראלי מבטא נאמנה את ההשקפה, הרואה במרכז ההווה את האדם האוטונומי, בעל הזכויות הטבעיות שאין השלטון זכאי לשלול...".²⁰ איני יכול להסכים עם הגדרה כה לא נכונה לשמאל אלא לימין, אך נדמה זה שהגדרתו של רובינשטיין היא גם ההגדרה המקובלת בקרב רוב תושבי מדינת ישראל. ניתן לראות את זכויות האדם במרכז, השמאל מטבעו רואה את האדם החופשי כחלק כולל מחברה שדואגת אחת לשנייה, השוויון הוא הכח החשוב פה. ניתן אולי לומר כי רובינשטיין, אשר שיוכו הפוליטי הטבעי היה למפלגת שינוי, עד אשר עבר למרצ רשמית ב-99, עדיין רואה כי "השלום אינו אדום" ומעדיף את הפן הליברלי-קפיטליסטי של השלום ולא את הפן הסוציאליסטי.

לדעתי השמאל בישראל, אשר הוא יותר קרוב למרכז ברוב המדינות המתורבתות, הוא הכח הדוחף לשמירה על חירויות בסיסיות תוך כדי התחשבות בצרכי החברה כולה. ישראל, שגדלה על תרבות מיליטנטית²¹, אשר מטבעה²² היא ימנית, שצמחה כה רבות בעזרת הצבא, שאנשי הצבא שלה מהווים חלק נכבד מהמנהיגות הפוליטית, מרכזה את הימין במפה הפוליטית. בכך, המרכז נדחק לשמאל.

¹⁶ קימולינג 2001: 43

¹⁷ Samoooha 2001: 20

¹⁸ בלוח, מבורך 1989: 252

¹⁹ רובינשטיין 1997: 96

²⁰ רובינשטיין 1997: 97

²¹ שפירא (1999)

²² <http://www.newprofile.org/speedy/education/#abstract>

שלושת הצירים עליהם נסובה המערכת המפלגתית

הסתייגויותיי מהמערכת הנוכחית והגדרותיה

בכלליות, חוקרים מתייחסים לשלושה מרכיבים: חברתי, עדתי ופוליטי בהתייחסותם לשמאל בישראל, אני חולק על הגדרות אלה לפחות בכינוי. הסתייגויותיי הן כדלקמן:

חברתי – השסע "החברתי" הינו השסע הכלכלי, כשבדרך כלל לא מיוחס כלל לפוליטיקה בישראל שכן כולם רוצים לעזור לחלשים, דבר המעורר בעייתיות כשלעצמו. בנושאי מועמדים פוליטיים, בדרך כלל, כשמדובר על מועמד "חברתי" לבחירות הסיבה היא שהוא בן עדות המזרח (על עניין זה נדון בפרק מאוחר).

עדתי – השסע "העדתי" הוא המתח בין בני עדות המערב²³ לבני עדות המזרח²⁴ בהגדרתו הקלאסית, כשבשישראל של ימינו השסע הזה נדחק לשוליים עקב העלייה מחבר העמים של ברה"מ לשעבר, הריבוי הטבעי של הפא"ים והפועלים הזרים, כיום אחוז תושבי המדינה שהם או בני עדות אשכנז\מערב או בני עדות המזרח הוא נמוך מ 50%.

פוליטי – השסע המדיני מוגדר כשסע פוליטי, כלומר כל מה שלא עוסק בסכסוך הישראלי-פלשתיני (או ישראלי – ערבי) הוא א-פוליטי וכך נוצרו ארגונים רבים כמו "שלום עכשיו" שהם פוליטיים (אך א-מפלגתיים) בעוד שישנם ארגונים שהם א-פוליטיים, כמו "אל-המעייך" (ארגון בן של ש"ס שפועל למען החינוך) אך מפלגתיים. העניין של סיווג דבר מה כפוליטי אמור להיות על פי המבחן המוצע להלן:

גוף הוא פוליטי אם מטרתו העלאת נושאים לדיון אשר משפיעים על הציבור או חלק ממנו

לפי מבחן זה אפילו גופים כלכליים גרידא, כמו חברות, הן בעלי אינטרס פוליטי וישנו צורך שהן יתייחסו אליה, הרי הממשלה היא חלק מהשוק ושחקן מהותי בו. כפי שאראה בעבודה זו, שלושת צירים אלה יוצרים את התחום לדיאלוג הפוליטי בישראל ומאפשרים לישראלים להגדיר את המציאות אשר הם יושבים בה. הצירים הללו נובעים מהשסעים והמחלוקות הגדולות ביותר בחברה. היחס של הפרטים אל הדרך לפתרון המחלוקות או האם הן בכלל קימות ומדובר במחלוקת מהווה את שיוכם הפוליטי.

²³ אוקסידנט לעומת אוריינט, המערב מוגדר ככל מי שאינו מרוחי, כלומר יוצא ממדינות אירופה וארה"ב.

²⁴ בצורה אירונית, ניתן לומר כי מרוקו יותר מערבית מפולין מבחינת מיקומה הגיאוגרפי ולחלוק על הגדרת ה"מזרח" אך לא נעשה זאת.

ציר הביטחון

ציר הביטחון הוא הציר אשר מגדיר את השמאל והימין הפורמאליים בישראל, הוא זה שמבדיל בין המפלגות מרצ וצומת. ציר הביטחון, כפי שאראה, נוצר בעקבות מלחמת 1967²⁵. השאלות המתעוררות בקשר לציר זה הן כדלקמן:

(1) האם להחזיר את השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים? (כן – שמאל, לא ימין)

(2) האם להעניק זכויות שוות לפא"ם? (כן – שמאל, לא ימין)

(3) האם יש צורך בחתימת הסכמי שלום עם שכנינו? (כן – שמאל, לא ימין)

כיום, לאחר "הסכם וואי", התייתר הצורך בשאלות כגון אלה כיוון שלכאורה מדינת ישראל מחויבת לשלום מבחינה חזיתית. אמנם הדבר נכון, אך כיום ההבדל הביטחוני בין ימין לשמאל הוא בנוגע לצורת המימוש של השלום; לראיה סיסמאותיהם של המתמודדים לראשות הממשלה בבחירות האחרונות: "נתניהו – עושים שלום בטוח" או "רק שרון יביא שלום"²⁶ (ותגובת הנגד: "סחתיין על השלום, תודה על הביטחון"²⁷). הצורך של הימין כיום הוא להראות שלאחר חתימת הסכמי השלום הם מחויבים למציאות הלאומנית של אמצע המאה ה-20.

בכלליות ניתן לסווג את ההבחנה בין לאומיות לליברליזם ולגזור מכך את ציר הביטחון. לדעתי אין זה מה שקורה בפועל.

ציר הביטחון הוא הציר שמעצב את המאפיין הבולט ביותר של תנועות ומפלגות השמאל בישראל, הוא "השמאלן הפייסן" של קימרינג²⁸ והוא זה שתופס את הווית האדם במרכז כפי שרובינשטיין²⁹ רואה זאת. אך אין דבר מרוחק יותר מתפיסת ציר הביטחון של השמאל כשמאלית אמיתית. השמאל בישראל מאמין (ברובו, למעט הפלגים הקומוניסטיים) ב"שתי מדינות לשני עמים", זוהי דוגמא מובהקת של שמאלנות לאומית/לאומנית. אם כל בני האדם שווים, האם באמת יש צורך בשתי מדינות? השמאל בישראל דואג לעם השני לא מכיוון שהוא באמת מאמין בשוויון, אלא כי הוא מבין שהעניין משפיע על רווחתו האישית.

השמאליות הלאומית הינה חולי בחברה ורק מעכב את הגעת המהפכה הפרולטרית ורעיון ההפרדה נגוע באינטרסים אישיים, הצורך בבטחון, כלל – הינו צורך לאומי.

דוגמא טובה להסבר זה יכולה לבוא דווקא מהצעתם של חברי מועצת יש"ע מחודש נובמבר 2003³⁰, אשר קוראת ליצירת מדינה אחת לשני העמים, אשר תהיה מחולקת למחוזות הצבעה, אך ורק כדי לשמור על ביתם האישי. אך אולי היו הם חכמים משחשבנו, על ידי הבאת הצעה כזו, שנדחתה במהרה על ידי גורמים בימין כמו על ידי גורמים בשמאל, יצרו החלטה תקדימית שתמנע מגופים שמאליים ככל שיהיו להציע הצעות לגבי מדינה דו-לאומית וקעקעו את השמאל אל השמאל הלאומי כפי שרצו.

²⁵ רובינשטיין 1997: 114

²⁶ אלה היו ססמאות הבחירות של נתניהו ושרון בקמפינים של 1996 ו 2001 (בהתאמה), שבאו להדגיש את חשיבות הביטחון בהצבעה לימין, כי פרט לכך, אין

בעצם הבדל בין מפלגת העבודה לליכוד. <http://www.likud.org.il/campaign/stickers.asp>

²⁷ <http://www.therave.co.il/main.asp>

²⁸ קימרינג 2000: 43

²⁹ רובינשטיין 1997: 97

³⁰ <http://news.walla.co.il/?w=/470186>

ציר הכלכלה

ציר הכלכלה הוא ההבדל בין הקפיטליזם לבין הסוציאליזם. במדינות מתוקנות, זהו הציר העיקרי עליו סבות מערכות בחירות, הוא זה הקובע את המדיניות הפיסקאלית של הממשלה. בישראל, בניגוד למצב בשאר העולם, ציר זה לא משקף דבר ומפלגות "שמאליות" מציעות מצע כלכלי "ימני" ולהפך.

על קצוות הסקאלה הכלכלית ישנם הקפיטליזם המוחלט והקומוניזם, כשמרכזי המערכת הפוליטית נע ימינה בתנועה מתמדת יחד עם ארה"ב, תוך מחיקת כל זכר למדינת רווחה בתוך 30 שנה וניתוק הקשר המובהק הקיים בין רווחה לשמאל. ציר הכלכלה אדיש לציר המדיני במדינת ישראל, כיוון שגם השמאל הוא תנועה לאומית, שהחלה על ידי השתלטות על אדמה שהיתה זרה לה; הלאומיות הזו, שבעצם היא דאגה לאינטרס אישי³¹ (או סמי-קולקטיבי) היא מה שבעצם ניתקה לגמרי את ציר הכלכלה מהשמאל ואפשרה לו להיות נידח ולא מיוחס.

אינפלציה היא מצב רצוי כמו גם אבטלה, ישנה רמה של אבטלה מבנית, שכל מה שמעבר אליה הוא "אבטלה סמויה" של אנשים שעובדים למרות שאינם יעילים בשוק, לכן על המפלגות בישראל להתיישר לפי ציר כלכלי שאיתו גם אפשר לקבוע את מיקומם.

ניתוקו של ציר מהגדרת השמאל הישראלי זה הוא זה שמאפשר לד"ר ביילין להיות שמאלי, ביילין הוא שומר חוק וליברל, אך לא מאמין בסוציאליזם ואף רחוק מאוד מהקומוניזם, הוא איש של שוק חופשי ותחרותי, אך עדיין נחשב "שמאלן יפה נפש".

כמעט ולא אגע בציר זה בעבודתי, שכן אין הוא רלוונטי למערכת המפלגות הישראלית ולהגדרת השמאל, אלא משפיע השפעות מינוריות בלבד. היחס אל בני המעמד הסוציו-אקונומי הנמוך במדינת ישראל הוא דואלי מצד כל המפלגות (פרט לשינוי ובנימין נתניהו³² (אישית)) כולן מתנגדות לאבטלה ורואות בו מכשול בהבראת הכלכלה הישראלית (להוציא התוכנית הכלכלית³³ של בנימין נתניהו, שהחזירה את הימין למקומו הכלכלי, אך פגעה קשות בתמיכה בו³⁴) וכולן מנסות למנוע אינפלציה³⁵. אך האם זה באמת מה שהן רוצות?

רק לקראת סיום כתיבת עבודה זו, בשלהי שנת 2003 החלו שני מאבקים רציניים, מאבקו של בנימין נתניהו מהליכוד, עם הגזירות הכלכליות, להחזרת כלכלתו של מילטון פרידמן; מנגד עמד מאבקו של עמיר פרץ מההסתדרות ומפלגת 'עם אחד' למען שמירה על זכויות סוציאליות. ניתן לראות ב'עם אחד' אולי התארגנות חדשה של עובדים למען עצמם והקדמה תיאורטית למהפכה הפרולטרית.

³¹ גלנר 1994: 10

³² יולן 2003

³³ הרפורמה בקרנות הפנסיה מופיעה בעמוד זה <http://www.mof.gov.il/hon/2001/pension/plan2003.asp> בעוד שהתכנית הכלכלית החדשה

מופיעה כאן: <http://www.mof.gov.il/havraa/hatzaa.pdf>

³⁴ <http://news.walla.co.il/?w=/370796>

³⁵ בליך ומבורך 1989: 252

ציר הדת

הדת בישראל היא מרכיב חשוב מהזהות הלאומית³⁶, היא מה שמאחדת את כל ה"ישראלים" והיא הגורם המלכד שבעזרתו קמה מדינת ישראל. מדינת ישראל קמה כמדינת העם היהודי³⁷ למענו ועל ידו – **אולם** – מדינה זו מבטיחה גם זכויות שוות לתושביה הערבים³⁸, אך זה אינו הציר. כשחזה הרצל את מדינת ישראל הוא רצה להביא מפלט לעם היהודי, מעין תחליף לדת על ידי דת-אזרחית שנקראת ציונות³⁹, דת זו לא התממשה במלואה ובמדינת ישראל כיום ישנם כמה זרמים של "יהדות" ועוד כמה דתות אחרות, כך שבסך הכל ישנו מאבק בין כמה דתות, שמונצח על ציר המפלגות.

בתיאוריה, במדינת ישראל ישנו חופש דת יחסי⁴⁰, כלומר הדת היהודית היא השולטת, אך ישנו חופש לכל פרט לבחור את דתו ולעסוק בה. הציר הרלוונטי לנו מאופיין כך שבקצה אחד ישנו חופש הדת והחופש מדת, בעוד שבצד השני ישנה דת (לא משנה איזו) שרוצה אקסקלוסיביות על המדינה ואת היכולת לכפות על שאר התושבים את אמונתה.

הדת בישראל והיחס אליה, הן גם ציר אשר יש לשים לב אליו, שכן השמאל והימין (הקלאסיים) מתייחסים לדת בצורה שונה. השמאל אמור להיות משולל יחס לדת⁴¹, השמאל דוגל בדת אזרחית וניתוק של מוסדות דתיים מהמדינה ומהתמיכה בהם. הימין, בצורה מעניינת, גם אמור להיות רחוק מהדת, או לפחות מהפוליטיזציה שלו, שכן הדת פוגעת בחירויות האדם ומפריעה לשוק החופשי.

42 בתיאוריה, אין הבדל בין המציאות לתיאוריה, במציאות יש

בישראל המצב בפועל כה שונה מהמצב הרצוי, שאין דרך לתאר זאת באמצעות תיאוריות; הדת בישראל הוכנסה לפוליטיקה עקב המאפיין הלאומי של ההתיישבות הציונית; הכנסת המפלגות הדתיות למערכת הפוליטית נתנה להן גם כח להעלות את העניינים החשובים להן על סדר היום הציבורי. נוצרו בישראל תנועות ומפלגות דתיות וא-דתיות, בנוסף לתנועות והמפלגות הרגילות שהיו קיימות. המפלגות הללו, בעוד שהן משוללות כלל דעה ביחס לעניינים שאינם נוגעים לדת, בצורה ישירה או עקיפה, אפשרו גם לממשלות השמאל וגם לממשלות הימין לשלוט בכל פעם. הן אלו אשר מנעו את קיומה של החוקה במדינת ישראל, שכן ההלכה היא חוקתה של המדינה ועל ידי כך את שלילת זכויות האזרח מיומה הראשון של מדינת ישראל. ציר הדת מנותק לגמרי מההגדרה של שמאל וימין, למרות שלא אמור להיות כך.

³⁶ גלנר 1994: 8

³⁷ מגילת העצמאות

³⁸ מגילת העצמאות

³⁹ רובינשטיין 1997: 24 - 25

⁴⁰ מגילת העצמאות

⁴¹ אנגלס ומרכס 1859:

"There are, besides, eternal truths, such as Freedom, Justice, etc., that are common to all states of society. But Communism abolishes eternal truths, it abolishes all religion, and all morality, instead of constituting them on a new basis; it therefore acts in contradiction to all past historical experience."

⁴² http://www.quotecha.com/quotes/quotation_1651.html

In theory, there is no difference between theory and practice. But, in practice, there is. - Jan L.A. van de Snepscheut

מדוע אין בישראל מפלגות פועלים קלאסיות?

כדי שתתקיים מפלגת פועלים שמאלית ישנה דרישה למעמד פועלים יציב וחזק. אי קיום מעמד פועלים יגרוור מקרים פרטיים של סוציאליזם לא מוצלח, כמו בקובה או ברה"מ. בישראל, למרות התקיימות מעמד פועלים יציב ורחב במהלך שנות ה-50, 60 וה-70, לא נרתמו פועלים אלה למפלגת "הפועלים" שבאה לייצגם. את הסיבות לכך אציג במהלך העבודה.

לפי רובינשטיין⁴³, קמה מדינת ישראל כתחליף להתיישבות בגולה, שכן שם לא יכלו היהודים לעסוק בדבר פרט למסחר זעיר וכתוצאה מכך באה השנאה האנטישמית; משום כך עברו להם יהודי אירופה לא"י-פלשתינה והקימו להם ארץ ישנה-חדשה, בארץ זו החלו לפעול יוצאי אירופה, עד שגילו כי ישנו כח עבודה יותר זול מעמיתיהם היהודיים.

מי שהיה מעמד הפועלים של שנות ה-50 וה-60 הפך להיות הבורגני של שנות ה-70 ואילך, אך נותר תומך במפלגות השמאל, אשר הביאו עד הלום. נוצר מצב בו עשירי המדינה הם חברי ההסתדרות ואילו את החלשים מנצלים בידיעתה של ההסתדרות הפועלים, שנשלטה על ידי מפלגת הפועלים.

דרישה מהותית ממפלגת פועלים תהיה דאגה לזכויות עובד בסיסיות, כמו דמי אבטלה, ביטוח בריאות וחינוך חינוך. בישראל, כפי שאראה, נושאים אלה נהפכו לקונצנזואלים – אמנם לא בצורה מוחלטת, אך בצורה מספיק קרובה.

בלוך ומבורך מצאו כי מנחם בגין היה בין ראשי הממשלה שתרמו ביותר להפחתת האבטלה⁴⁴ ואף ניתן לטעון כי הנהיג מדיניות כלכלית "שמאלית" זכה לתמיכת הפועלים. עוד מצאו בלוך ומבורך כי המערכת הישראלית מחויבת לתעסוקה ללא קשר לאוריינטציה פוליטית הן בשמאל והן בימין, דבר אשר נוגד את כל הגדרת השמאל בעולם.

אי קיומן של "מפלגות פועלים" הוא אחד החסמים הראשונים ליצירת בסיס נרחב למהפכה שמאלית ולקיום תרבות פוליטית שתומכת בעקרונות השמאל, כמו מדינת רווחה.

---

⁴³ רובינשטיין 1997: 26
⁴⁴ בלוך ומבורך 1989: 255

פרק שני - מדוע קהל היעד של השמאל לא מצביע עבור השמאל?

לאומיות וממלכתיות של בן-גוריון ומפא"י.

בתחילה חשבו הסוציאליסטים כי הסכסוך הערבי-ישראלי (ולא הישראלי-ערבי⁴⁵) תוצאה של נחשלות חברתית ואי הבנה מצד הערבים⁴⁶ (אז הם עוד לא היו פא"ים), הסוציאליסטים הציוניים סברו כי הערבים כעת מנוצלים בידי האפנדים הקפיטליסטים ולא רחוק הרגע בו יתקומם הפרולטריון הערבי ויתנגד לבעלי ההון (והאדמות) ויצטרף יחד עם מפא"י למהפכה המרכסיסטית בא"י-פלשתינה.

מימיה הראשונים של הציונות, ניסתה זו לחקות את התרבות הערבית⁴⁷, הם ראו את ארץ ישראל כמזרח, הם למדו מהפלאחים ונהגו כמותם, התנגדות רבה להתנהגות זו קמה בצד המחנה של ז'בוטינסקי⁴⁸ אשר קרא להתרחקות מהתרבות הערבית הנחשלת, דבר אשר כנראה הסתבר כנכון.

בן-גוריון זנח את התפיסה המרכסיסטית בתרפ"ט⁴⁹ עקב ההתקפות הנוראיות כלפי היהודים מצד הערבים ועבר לתפיסה לאומית-ממלכתית כדי להתנגד ללאומיות הערבית; כפי שנראה, זהו הצעד הראשון שהרחיק את תנועת העבודה מן הסוציאליזם ואת הסוציאליסטים מתנועת העבודה.

הריחוק מהתפיסה הסוציאליסטית-מרכסיסטית המשיך עוד בשנות ה-60, כשהתברר ש"אמא רוסיה" עוד יותר אנטישמית מבעבר, כי כעת היא חוברת למדינות ערב⁵⁰, כל זאת הרחיק את הציונות בכלל ומפא"י בפרט מהסוציאליזם למרחקים חדשים, עד כדי כך שנותק לגמרי הקשר הקיים וכל שנותר הוא השם.

לבסוף התרחקה מפא"י מן הסוציאליזם לגמרי עם ירידת ערך העבודה הפיזית ועליית ערך העבודה הטכנולוגית⁵¹, שכן בכל מקרה, תומכיה לא היו מקרב הפרולטריון המזרחי ולא ראתה בעבודת הכפיים עוד מקור ללאומיות הצומחת של מדינת ישראל כמו ה"עבודה העברית" של תחילת המאה.

המדיניות כלפי הבאים החדשים⁵² בשנות ה-50 היתה של שיכון במעברות שמאוחר יותר הפכו להיות עיירות פיתוח⁵³, מעברות אלה לא התחשבו בצרכים המיוחדים של בני עדות המזרח, אך היוו דרכו

⁴⁵ הסכסוך הערבי-ישראלי הוא העימות בין הערבים ליהודים על אדמת ישראל, הסיבות למתח בכל אחד מן הצדדים שונות ולכן גם מקורות הסכסוך.

⁴⁶ רובינשטיין 1997: 104

⁴⁷ רובינשטיין 1997: 77

⁴⁸ ז'בוטינסקי (ללא תאריך): 278-279

⁴⁹ רובינשטיין 1997: 81

⁵⁰ רובינשטיין 1997: 130

⁵¹ רובינשטיין 1997: 132

⁵² מלעז: "Newcomers" ולא מהגרים ולא עולים. לא אנקוט לא בגישה הציונית ולא בגישה הפוסט ציונית כדי לשמור על אובייקטיביות מחקרית.

⁵³ קימרלינג 2001: 54

של בן-גוריון להפריח את השממה במדינת ישראל, האנשים מילאו תפקיד של כלי משחק בידו, ללא התחשבות בצרכיהם.

במהלך שנות ה-50, בן גוריון ניסה לצור "כור היתוך"⁵⁴ אשר ייצר "ישראלי חדש", מעין גרסה אתנית של ה-Homo Nuvos, אשר תואמת את השקפת העולם הסוציאליסטית, אם כי יצרה התנגדות על ידי באי המדינה, בין אם בין אלה אשר נדרשו להפטר מזהותם האתנית⁵⁵ ובין אם בין אלה אשר נדרשו להטמיע לתוכם את הבאים החדשים.

כור ההיתוך של בן-גוריון דעך עם השנים⁵⁶, עד כדי מצב כיום שבו ניתן לקבוצות שונות לבטא את רצונם האתני, דבר אשר אולי כיום לא יצור אנטגוניזם כלפי השלטון מצד העולים החדשים, אך מצד שני יקשה על התערבותם שכבות החזקות בחברה.

הלאומיות הממלכתית של ימי היישוב⁵⁷ היא זו אשר אפשרה את ההתלכדות סביב מטרה אחת תוך דעיכת הסוציאליזם. מטרה זו היא הבית הלאומי ונדמה כי בן גוריון ושאר המנהיגים שכחו לגמרי את עברם הסוציאליסטי והעדיפו לברוח אל תמיכה רחבה על ידי יצירת זהות אתנית משותפת בשם 'כור היתוך'.

מחדל קליטת העולים בשנות ה-50 על ידי בן גוריון יצר ניכור כלפי המפלגות השולטות⁵⁸ ובראשן מפא"י, תחושות התסכול הללו שינו את דפוסי הצבעתם של העולים (המזרחיים) ובכך אפשרו את מהפך 77.

---

⁵⁴ המונח "כור היתוך" מתייחס להגירה הבלתי מבוקרת.

⁵⁵ Samoocha 2001: 1

⁵⁶ Samoocha 2001: 8

⁵⁷ גלנר 1994: 10

⁵⁸ גרבי ולוי 2000: 77

ההסתדרות

ההסתדרות הצמיחה בישראל מעמד ביניים עשיר שמורכב בעיקרו מאחוס"לים⁵⁹ אשר העסיקו את המזרחיים והערבים, ההסתדרות החלה כ"הסתדרות הציונית של העובדים היהודיים בארץ-ישראל" וערבים לא נמנו על שורותיה. היהודים, אשר נודעים בעולם בחוסר היכולת שלהם לעבוד עבודת כפיים, העבידו את הערבים אשר היו כח עבודה זול ומיומן. מאוחר יותר, כשבאו גלי עלייה מארצות אסיה וצפון אפריקה החלו העולים להתמרד כנגד השלטון האחוס"לי, אם באירועים כמו ודי סליב⁶⁰ או בתנועות כמו הפנתרים השחורים וש"ס⁶¹. בשנות ה-80, עם קריסת ההסתדרות, החלה נפילתה של של התנועה האחוס"לית במדינת ישראל⁶² ומעמד הביניים אט אט התגמד; נוצר קיטוב של מעמד גבוה ומעמד נמוך במדינת ישראל, כשהאחוסלים נותרו במעמד הגבוה.

הציונות, שהנהיגה את ההסתדרות, היתה תנועה המבוססת על לאומיות⁶³ ולא יכולה היא להיות תנועה סוציאליסטית, שכן הסוציאליזם הטהור הוא לא דתי, לא עדתי ולא לאומי⁶⁴, כשכזה שום תנועה לאומית לא יכולה להיות סוציאליסטית. אמנם, ניסתה ההסתדרות להקים תנועה אחת ערבית ארצישראלית⁶⁵ עוד בשנת 1926, טרם המאורעות, אך ניסיון זה כשל; עוד נסיונות לתנועות לאומיות סוציאליסטיות שכשלו היו גם בגרמניה בשנות ה-30. לדעתי התנועה הלאומית-סוציאליסטית שקמה בארץ-ישראל בשנות ה-20 וה-30 של המאה ה-20 לא יכלה להיות סוציאליסטית טהורה; הדבר מתבטא במוסדות התנועה הציונית, כמו ההסתדרות, שמנעו מבני הלאום הערבי להצטרף לשורותיהם.

השלטון של ההסתדרות בהשמת כח-אדם עד לסוף שנות ה-70 (ואף לאחר מכן) גרמה לכך שהותיקים שיפרו את עמדותיהם בצורה מתמדת, שכן הם היו פקידי הבנק, העובדים הסוציאליים, האלופים בצבא והמורים, בעוד שהגל החדש של התושבים נדחק לשוליים⁶⁶; הפועלים בשוליים היו אלה אשר ההסתדרות היתה צריכה לפעול למענם ולטובתם. כשל זה של ההסתדרות הוליד גם את הנתק בין מפלגת "העבודה" לבני עדות המזרח.

ההתמסדות של המחאה החברתית בישראל על ידי ההסתדרות גם מנעה כל אפשרות לתנועת מחאה "חברתית-כלכלית" לקום ולצעוד כנגד הממסד; כמו כן, בישראל אין קשר ישיר בין מדיניות הממשלה למצבם הכלכלי של הפרטים באוכלוסיה⁶⁷.

⁵⁹ אשכנזים, חילונים, ותיקים, לאומיים וסוציאליסטים לעניין זה, קימרינג 2001, 1 ואילך

⁶⁰ גרבי ולוי 2000: 80-81, קימרינג 2001: 54

⁶¹ גרבי ולוי 2000: 80-81

⁶² קימרינג 2001: 25

⁶³ Samootha 2001:6

⁶⁴ נוצרת פה בעיה שכן עברית היא השפה היחידה בה ישנו הבדל בין לאום ודת (או לאום ואזרחות), באנגלית אין מילה ללאומיות (יש ללאומנות) ולכן המלה לאום היא בעייתית להגדרה.

⁶⁵ רובינשטיין 1997: 86

⁶⁶ קימרינג 2001: 55

⁶⁷ גרבי ולוי 2000: 82

השלום הוא קפיטליסטי

אם נסתכל בעין ביקורתית על תהליך השלום, נוכל לומר כי השלום הוא בעצם כלי-שרת של המכונה הקפיטליסטית; בעזרתו, כפי שאסביר, הימין החופשי יכול לשפר את מצבו הלאומי והשמאל השוויוני צריך להתנגד לשלום נצלני שכזה.

תהליך השלום רק ישרת את המכונה הקפיטליסטית הנצלנית, שכן כעת בעלי הון יעבירו את פס הייצור שלהם למדינות ערב אשר השכר בהן נמוך יותר ומעמדם של בני השכבות החלשות, אשר הינו רע בכל מקרה, יורע יותר⁶⁸. עקב כך, קשה לראות את בני המעמד החלש בכלל והמזרחיים בפרט, כתומכים בתהליך השלום.

כך נוצר מצב בו בישראל, אשר היא מדינה שהושתתה על יסודות העבודה העברית, בעלי ההון מחפשים שווקים חדשים למכור את תוצרתם ולהעסיק עובדים בצורה יותר זולה. כאן מכונת השלום בעצם עובדת לטובת המעמד הגבוה.

השיפור במצבה הביטחוני של מדינת ישראל, כמו הגלובליזציה, הוא זה שאפשר את הגעת חצי מיליון הפועלים הזרים לישראל, אשר גם נוצלו על ידי המכשיר הקפיטליסטי ולקחו מקומות עבודה יקרים מהמעמד החלש והנמוך, כשאצל זה נוצרה תחושת ניכור ושנאה לאומנית הן כלפי הממסד הקפיטליסטי והן כלפי הבאים החדשים.

בני מעמד הביניים ובעלי המקצועות החופשיים, מושפעים פחות מתהליך השלום והצבעתם תהיה ניטרלית, או מרכזית, כמו שהתאפיינו בבחירות 2003, כשגדל גוש המרכז ויחד איתו מפלגת שינוי⁶⁹.

לעומת בני מעמד הביניים, המעמדות הגבוהים יטו להצביע שמאלה שכן השלום טוב להם, הם יכולים לייצא את סחורותיהם למדינות שכנות ולפתוח שם מפעלים שיעסיקו בשכר רעב עובדים. בעוד שבני המעמדות הנמוכים יעדיפו להתנגד לשלום, אם כי לא בהכרח במודע, כי הוא יגרום לאבדן מקומות תעסוקה וייצור אבטלה.

את טענה זו ניתן לסתור בנקל, על ידי כך שנאמר כי בני המעמד הנמוך לא עסוקים בלחשוב "מה אם" בקשר לתהליך השלום, אלא עסוקים יותר במציאת פת לחמם למחר. יתר על כך, השלום גם ייטיב עם בני המעמד הנמוך, לעניין זה יש הסבר לא קל:

עקב תהליך השלום, ייווצר מצב בו בני המעמד הגבוה יתעשרו יותר ובני המעמד הנמוך יהיו יותר עניים, עקב כך, משיכתם של בני המעמד הנמוך תהיה לגופים סוציאליסטים שמציעים מדינת

⁶⁸ Samooha 2001:35

⁶⁹ ראה נספח א'

רווחה, ההצבעה תחזור שמאלה; הממשלה החדשה שתהיה סוציאליסטית, תחוקק חוקים סוציאליסטים, תגביר את המיסוי הפרוגרסיבי, עד לרמה של 90% וכך תיווצר מדינת רווחה, מדינה זו תעניק חינוך חינם ובריאות חינם ובכך בעייתם תפטור.⁷⁰

אך חזונו האידיאי של מרכז עוד רחוק מאיתנו כמה שנים וישראל לדעתי היא כן המקום למהפכה הפרולטרית, אך יש קודם להשלים את תהליך השלום ולהגביר את "ניצול" משאבי האנוש שישנם באזור בכדי שנוכל להביא למהפכה פרולטרית.

צ'ה גווארה מתאר זאת בצורה כה נכונה, שניתן להשליכה למצב הקיים באזורנו:

*"The Problem Is," he went on, "that the people need to be educated and they can't do that before taking power, only after. They can only learn by their own mistakes, and these will be serious and will cost many innocent lives, or maybe not, maybe those lives are not innocent because they'll belong to who commit the huge sin **contra natura**; in other words, they lack the ability to adapt. All of them, all those who can't adapt – you and I, for instance – will die cursing the power which they helped bring about with often enormous sacrifices."* – **Ernesto Che Guevara de la Serna**⁷¹ (ההדגשה במקור)

בהשוואה לדבריו של גווארה, ארשה לעצמי לומר, שבני המעמד הנמוך היו האינדיאנים⁷² של ישראל, הם אלה שקופחו במשך שנים ונשלחו מכוחו של השלטון, עקב כך הם אלו אשר התקוממו והרימו את המשטר החדש במדינת ישראל, משטר הימין שאנו עוברים כרגע. הם אלה אשר בהצבעתם המזוכיסטית הצביעו בעד מפלגות הימין, אשר לא הבטיחו להם עתיד טוב משל השמאל, אלא רק עתיד שונה.

⁷⁰ רינות, א'. הוגה דעות עצמאי שהגה את הרעיון המרכסיסטי החדש. אמרה זו הובאה בשיחה אשר נערכה עמו במרץ 2002.

⁷¹ Guevara 1995:151

⁷² אין הכוונה ל"ילידים אמריקאים" אלא לאינדיאנים שגרו בדרום אמריקה. הם היו אלה אשר הצביעו למפלגות הפופוליסטיות והיו אלה, שבסופו של דבר הביאו לעליית השמאל במדינות דרום אמריקה.

השסע העדתי- עדות המזרח

בני עדות המזרח, אשר אינם העדה היחידה שמקופחת במדינת ישראל, אלא היתה הראשונה שהתנגדה לקיפוח, משתייכים ברובם למעמדות הנמוכים⁷³, בני עדות המזרח נמנעים מלתמוך בשמאל שכן מבחינתם השמאל הוא הממסד שדיכאם במהלך שנות המדינה הראשונות⁷⁴ ולא קלטם בצורה נכונה⁷⁵. יתר על כן, בני עדות המזרח נוטים להיות דתיים יותר ואף תופסים את הדת כדת לאומית⁷⁶. ככזו, הם לא יכולים לתמוך במפלגה אשר מתנגדת לשמירה על ארץ ישראל השלמה (שנתמכת הן על ידי אנשי הדת והן על ידי הלאומיות) ונמצאים הם מתקשים להזדהות עם השמאל הישראלי.

בני עדות המזרח הינם חלק אינטגרלי מהחברה הישראלית וברובם⁷⁷ נוטלים חלק פעיל במוסדותיה⁷⁸, הם אינם מקופחים בצורה מוצהרת. בעיותיהם הכלכליות של בני עדות המזרח נובעות בעיקר מהשמת המזרחיים בשנות ה-50 המוקדמות בעיירות פיתוח על מנת לקדם אינטרסים ממלכתיים של בן-גוריון, אשר בעצם יוצר את השסע עדתי-כלכלי⁷⁹

ג'רבי ולוי⁸⁰ מוסיפים כי בני עדות המזרח אשר היוו קבוצה "נחותה" לאשכנזים והיו אך במעט מעל הפאזיס בתדמית ה'צבר' הלאומי ובעיני עצמם אם ניתן לומר; הם הרגישו צורך להנמיך את מעמד הפאזיס⁸¹ על ידי הצבעה למפלגות לאומיות⁸² (ואף לאומניות). מוסיפים הם⁸³ כי האיום בהעסקת פועלים פאזיס אז ופועלים זרים היום⁸⁴ במקום בני עדות המזרח הוא זה שדחף את יצר הלאומיות בקרבם עקב הפגיעה הישירה בהם. שנאת הפאזיס היא בעצם יוצרת את הלאומיות במקרה זה ולא נובעת ממנה כמו בשאר המקרים של גזענות ועקב יצירת הלאומיות אצל המזרחים, נוצרת התקרבות לגוש הימין⁸⁵.

יער טוען כי בני עדות המזרח ישנה העדפה להצביע עבור מפלגות ימין⁸⁶ ללא קשר לשיוך הדורי, הוא טוען שתהליכי החינוך (וכור ההיתוך של בן-גוריון) לא הצליחו לשנות את האופי הלאומני של העדה. כמו כן, ישנו קשר עדתי מובהק בין מוצא אתני לזהות פוליטית⁸⁷. המאבק הישראלי הפנימי

⁷³ לסיבות ותוצאות ראה קימרינג 2001: 56

⁷⁴ קימרינג טוען כי בשנת 1965 כינה דובר העדה הספרדית (מעניין שיש להם דובר) את כור ההיתוך כ"ג'נוסייד תרבותי"

⁷⁵ רובינשטיין 1997: 108

⁷⁶ קימרינג 2001: 56

⁷⁷ פרט לאלה המשתייכים לש"ס - ראה את הפרק הנוגע לעניין.

⁷⁸ Samoocha 2001: 7

⁷⁹ גרבי ולוי 2000: 76

⁸⁰ גרבי ולוי 2000: 77

⁸¹ Samoocha, 2001: 20

⁸² Samoocha 2001: 27

⁸³ גרבי ולוי 2000: 78

⁸⁴ Samoocha 2001: 33

⁸⁵ קימרינג 2001: 74

⁸⁶ יער 1999: 203

⁸⁷ יער 1999: 203

הוא על דמותה של החברה ולכן ישנה חפיפה מובהקת בין מצב סוציו-אקונומי, שיוך דתי ושיוך עדתי⁸⁸

(בעיית) אי הדומיננטיות של בני עדות המזרח בחברה נובעת משלוש סיבות⁸⁹:

- (1) בני עדות המזרח באו לישראל ללא הון וללא חינוך.
- (2) ישראל השימה את תושביה החדשים בשנות ה-50 בישווי ספר ופיתוח.
- (3) הממסד האשכנזי לא ראה את המזרחיים כשונים בהרבה מהערבים ולכן שם אותם רחוק והזניח אותם.

חוסר הדומיננטיות של המזרחיים בחברה הישראלית גרר את פעולות המחאה שלהם שהחלו בשנות ה-70 וממשיכות עד היום. בני עדות המזרח זוכרים את אשר עוללה להם מפא"י⁹⁰ ומרגישים דחייה מהשמאל בכלליות.

התנועות האקטיביסטיות של בני עדות המזרח, דיברו על ערכים סוציאליים והיו "חברתיים" לפי הגדרת השמאל הישראלית, אך לא דיברו על שלום. הייתכן כי בני עדות המזרח לא הבינו את חשיבות השלום בתיאוריה הסוציאליסטית? הייתכן כי גם הסוציאליזם שלהם הוא תת-לאומי ונוגע רק לפלג שלהם?

האם ה'ויקי כנפיו'יות⁹¹ למיניהן יכולות למצוא את ביתן הטבעי בתנועת העבודה? כמדומני שאיש לא יוכל לתמוך בטענה זו. ויקי כנפו וחברותיה צעדו ודיברו אל שר האוצר שלהן, נתניהו נשלח לשלוח על ידי שרון אשר נבחר גם על ידי בני עדות המזרח, האמהות החד-הוריות ושאר המקופחים. הכצעקתה⁹²? איש לא יוכל לומר כי הגברת כנפו וחלקת רעותיה משתייכות למחנה השלום⁹³, על אף אמרותיה של הגברת כנפו בטקס השקת הבנות ז'נבה. האמהות החד-הוריות מרגישות את המשיכה לימין, כמו יתר בני קיפוח, עקב האינטרס האישי-לאומי שישנו בקרבם⁹⁴. התובנה הקולקטיבית היא של לאומנות או נמות שכן כל עובד זר שיושב במדינה יושב על חשבונם ולא על חשבון מעמד הביניים שמרוויח מהתהליך.

הסמי-סוציאליזם שהופיע בתנועות המזרחיות נובע מכך שאין אפשרות לבני עדות המזרח להכיר בשלום כערך חשוב; שכן התנועה היא לאומית בדיוק כמו תנועות השמאל של המאה הקודמת. אין אפשרות לצור תנועה סוציאליסטית א-לאומית בישראל שכן כמות המשאבים התיאורטית לא מתחלקת בצורה טובה בין כלל האזרחים. המאבק הוא על "פחות קיפוח" ולא על "שוויון זכויות".

⁸⁸ יער 1999: 204

⁸⁹ Samootha 2001:10

⁹⁰ Samootha 2001:13

⁹¹ אבישי 2003

⁹² <http://news.walla.co.il/?w=//461010>

⁹³ <http://news.walla.co.il/?w=//470787>

⁹⁴ <http://news.walla.co.il/?w=//465154>

השטע העדתי - הביאה מברית המועצות

מבחינת מוצאם, הבאים החדשים מחבר העמים של ברית המועצות לשעבר היוו "זריקת מרץ" לרוב האחוס"לי ששלט במדינת ישראל⁹⁵, הם היו משכילים, חילונים, בעלי רקע סוציאליסטי ובני מזרח אירופה. בעוד שבפועל, התרחש מצב שונה לחלוטין מהמצופה, הביאה מחבר העמים היתה בעלת אוריינטציה ימנית שסלדה הן מאמריקניזציה והן מקומוניזם⁹⁶, ביאה זו "למדה" מניסיונה של הביאה המזרחית ובמהרה הקימה לעצמה מפלגות סקטוריאליות, אשר בצורה טבעית התיישבו בצד הימני של ציר המפלגות. האיחוד בין מפלגות "ישראל ביתנו" ו"האיחוד הלאומי" וההצלחה המסחררת לה זכו בבחירות האחרונות, מהווים דוגמא לכוחם וכיונם של בני חבר העמים מהביאה האחרונה.

ניתן להשוות את באיי חבר העמים של ברית המועצות לשעבר להגירה מאירלנד, איטליה או פולניה לארה"ב, אשר גם כן יצרו קבוצות אתניות נפרדות⁹⁷, אם כי בארה"ב לא הוקמו להם מפלגות פוליטיות⁹⁸ נפרדות.

ניתן לומר כי דרישתם של בני חבר העמים ל"חופש" עולה על דרישתם ל"שוויון" ולכן מנצח הימין במאבק כאן, רובם חופשיים מדת (אם מכפייה מתקופת השלטון הקומוניסטי במדינתם או מהתנתקות ונישואיי תערובת) ועקב כך מעוניינים בפתיחת עסקים בשבת ומכירת מזון לא כשר (דבר אשר בצורה קלאסית מתיישב נהדר עם תפיסת העולם הימנית, אך רק בישראל המצב הפוך ומפלגה כמו מרצ קבעה כסיסמת בחירות בשנת 1999 "להיות חופשי בארצנו"⁹⁹) אך בישראל הצד הימני של המפה לא מתחבר עם חופש מסוג זה, 'חברי הימין'¹⁰⁰ בארץ הם משכילים, ברובם מועסקים ונושאים בנטל המיסים אשר באופן טבעי היו מעוניינים להקטין; הם מקימים זרמי חינוך עצמאי אשר מתחרים בחינוך הקיים ואף מתעלה עליו ברמה.

לכאורה, לבאים החדשים אין זיקה לאומית לישראל ודווקא המפלגות השמאליות הן אלה שדורשות את הפרדת הדת מהמדינה. אם כן, מדוע אין הם מתחברים לשמאל? האם ישנו מצב הפוך לזה של המזרחיים, בו הם זוכרים את אשר עוללה להם ממשלת השמאל בברית המועצות ועקב כך פוחדים מלתמוך בו?

בני חבר העמים אמנם בצורה קלאסית היו צריכים להתיישב בצד הימני של המפה (לאור הנתונים הקיימים) אך אינם מתיישבים שם במדויק עקב הווריאציה הקיימת במדינה; ניתן לומר כי בכל מדינה אחרת היו הם מתיישבים כמפלגות ימין חופשיות, אמנם בישראל ניתן לייחסם למרכז או בכל מקום על פי המערכת התלת צירית שהוצגה בפרק הראשון לעבודה זו.

⁹⁵ Samoooha 2001:32

⁹⁶ קימרינג 2001: 66

⁹⁷ Samoooha 2001: 2

⁹⁸ האמרה "מפלגות פוליטיות" באה מאנגלית, שם הבדילו בין Political Party ל Party, דהיינו בין מסיבה למפלגה, בעברית יש לומר מפלגות, כמו שיש לומר חותמת (Rubber Stamp) ולא חותמת גומי, שכן Stamp הוא בול ובאנגלית יש להבדיל בין בול לחותמת.

⁹⁹ <http://www.meretz.org.il/News/Stickers/Stiker2.gif>

¹⁰⁰ בלע: Right Winged Comrades, אין הכוונה לימניים הישראלים, אלא לעולי חבר העמים.

ה"עלייה הרביעית" והבורגנות

הביאה מרוסיה במחצית השנייה של המאה הקודמת הגבירה את תחושת הניכור מהשמאל¹⁰¹ (והממסד) אצל הקבוצות שאינן עם מקדם סוציו-אקונומי גבוה שכן נכנסה לשוק העבודה קבוצה של משכילים בעלי פוטנציאל גבוה ובזמנים נואשים – פונים לתשובות מוחלטות כמו בימין.

רובינשטיין¹⁰² מוסיף כי הביאה ממזרח אירופה, היתה שונה מהעלייה ממערב אירופה בכך שהיא התנגדה לממסד הדתי לחלוטין וראתה בו גלותי ושונה; בעוד שהבאים ממערב אירופה נטו להיות מסורתיים יותר ולא מרקע דתי. הם יכלו לחיות בשיתוף פעולה עם הדת; מה שאפשר להם להתקרב לממסד הדתי ובכך להיות יותר "מרכזיים" על ציר הדת, בעוד שבני עדות המזרחיים (ממזרח אירופה) היו "חילוניים-חופשיים" (בדומה להיום) ובכך התרחקו מהדת ויצרו ניכור מצד הדתיים, ניכור שגרם לדתיים להתרחק פוליטית מהממסד, שהיה שמאלי ומזרח אירופי.

הגעת כח בורגני נרחב באמצע המאה יצר תשתית קפיטליסטית במדינת ישראל וכך יצר כר נח להקמת בסיס ימני. בכדי להתחיל עם המהפכה הפרולטרית יש קודם להגיע למקסום של אמצעי הייצור ולכן השלום הקפיטליסטי דרוש פה¹⁰³. שמאלי קלאסי ייטה לתמוך בגישה זו ויאחד את הגעת גלי הבורגנות משנות ה-50. גלים אלה, מטבעם, ילכו עם מפלגות הימין, שמעדיפות את זכויות בעלי ההון. אך מה? מפלגות אלה גם נוטות ללאומנות ולסוציאליזם לאומי.

מה לעשות? התארגנויות קפיטליסטיות לטובת חופש קמו בשנות ה-70, אך הצטרפו במהרה למפלגות העבודה והליכוד לאחר שהבינו את קקיונותן. השכילה לעשות שינוי כשיצאה מ'מרצ' ונתרה כמפלגת מעמד הביניים ובכך הצליחה להשיג גוש נכבד מהעוגה הפוליטית בישראל.

הלאומיות, כפי שאנו רואים לאורך כל עבודה זו, היא הכח שמונע מאנשים להתאגד יחדיו למטרה משותפת, על ידי כך שהוא מציב מטרה יותר מיידית אשר נוגעת למספר מצומצם יותר של אנשים. ההתאגדות תחת יחידה לאומית היא בעצם שלב התחלתי של "פועלי כל העולם התאחדו"¹⁰⁴, אך אינו שלב מספיק.

¹⁰¹ גרבי ולוי 2000: 81
¹⁰² רובינשטיין 1997: 32
¹⁰³ אנגלס ומרכס 1859
¹⁰⁴ אנגלס ומרכס 1859

הדת כמעצב דעה פוליטית על ציר השלום

המפלגות הדתיות לא תמיד נחשבו ל"ימניות" בעיני הציבור¹⁰⁵ אך בקרב אנשי הדת יש נטייה לשכוח כי הלאום ולא הדת, הוא זה שיצר את הקשר המחודש בין ארץ ישראל לעמה וכי חלק מאנשי הדת אף מחרימים את הציונות. המפלגות הדתיות רואות את מסירת השטחים כהפרת דבר האל, אשר הבטיח "לנו" את הארץ מהפרת והחידקל עד הנילוס ולא מסוגלים מבחינה מוסרית לוותר על שטחים אלה.

עד שנת 67 הסכימו מנהיגי ה"הפועל המזרחי" ו"המזרחי" עם רעיון הציונות החילונית שקם ולא ניסו להלחם בו אלא פעלו מתוכו, הם לא ראו בחזון ארץ ישראל השלמה דבר ממשי ואף תמכו בהצעת אוגנדה¹⁰⁶. אם כן, מה היה הדבר אשר גרם להם, אנשי הציונות הדתית, לנוע ימינה בצורה כה מפתיעה?

ניתן לומר, כי מרגע שהכותל המערבי עבר לחזקת מדינת ישראל, נוצר הקיטוב בין הדת לבין השמאל¹⁰⁷, אך בניגוד למקובל לחשוב, הראשונים שהעלו את רעיון "ארץ ישראל השלמה" היו דווקא השמאליים, אשר התעניינו בסיפוח כל השטחים (כולל סיני) כבר ב-1967¹⁰⁸ ואף השמאל העלה רעיון של מדינה דו-לאומית שנתמך גם על ידי סיעת המפד"ל, אך רעיון זה לווה בשוויון גמור לתושביהם ולכן לא התקבל.

תהליך השלום שהחל בקמפ-דיוד, נתפס על ידי דתיים רבים, ביניהם גם הדתיים לאומיים, כעוצר הגאולה¹⁰⁹ אשר החלה עם הקמת מדינת ישראל והמשיכה עם גדילתה הטריטוריאלית של 67', אך כעת מכשנעצרה הגאולה, יש להתנגד לממסד אשר מחזיר את השטחים, עם גישה זו הצליחה גוש אמונים לסחוף עמה את כל המגזר הלאומי במדינת ישראל¹¹⁰, בצורה מפתיעה, היה זה הפעם ממסד **ימני** בהנהגת בגין. יש לזכור כי עד היום אף מנהיג שמאל לא החזיר בפועל שטח לריבונות זרה קיימת, שכן הסכם אוסלו לא בוצע במלואו.

הציונות הלאומית, שהקימה את מדינת ישראל באה לא רק ממניעים דתיים והמניע הדתי היה רק אחד מהמניעים שהביאו לא"י-פלשתינה¹¹¹; התנ"ך, שמקשר בין ארץ ישראל לעמה, הוא לא רק מסמך דתי אלא גם לאומי, הוא מספר את סיפור גיבושו של העם (לאום-דת) היהודי, לא רק של הדת היהודית. הדת, בצורה טבעית, רואה את עצמה ככוללת ומבליעה פנימה גם את הלאום, אלא

¹⁰⁵ רבינשטיין 1997: 67

¹⁰⁶ רבינשטיין 1997: 67

¹⁰⁷ רבינשטיין 1997: 117, 121

¹⁰⁸ קימרינג 2001: 34

¹⁰⁹ קימרינג 2001: 46

¹¹⁰ רבינשטיין 1997: 140

¹¹¹ רבינשטיין 1997: 59

שהדבר הנכון הוא ההפוך, הלאום הבליע את הדת, בני הדת היהודית הם חלק מהלאום הישראלי בפועל.

החרדים, כקבוצה פרטנית, התחברו לימין עקב שנאתם לממסד החילוני השמאלי¹¹², תוך כדי עצימת עיניים מוחלטת לגבי החילון הרב גם בצד הימני של המפה. הימין, מנגד, שמח לקבל חברים חדשים לשורותיו, התעלם מדתיותו של החרדי וצרפו בשמחה. החרדים טענו עוד, כי הממסד השמאלי הציוני הוא שהביא לשואה¹¹³ והיה קל להם "להתחתן" עם הממסד הימני.

לדעתי, הממסד הדתי שלאורך כל השנים הונע על ידי פחד והפחדה, מפחד מהתבוללותה של החברה היהודית עם החברה הערבית לאחר תהליך השלום ועקב כך דעיכה בתמיכת היהודים בו; מסיבה זו מפחד הוא גם מהערבים, שהם בני דודנו ומזרע ישמעאל ואף מחרים את הערבים ותרבותם¹¹⁴ כמו שהחרים את התרבות הנוצרית בימי הביניים. היהדות שוכחת במקרה זה כי גם אם הערבים אינם יהודיים (ואין שום מניעה שבן הלאום הערבי יהיה בן דת יהודית, כמו שבן הלאום היהודי יכול להיות בן דת נוצרית¹¹⁵) עדיין ישנו איסור בתורה על ניצול גר, יתום ואלמנה. מיהם הגרים אם לא הערבים אשר שוכנים בתוכנו?

---

¹¹² רבינשטיין 1997: 155, 157, 219

¹¹³ רבינשטיין 1997: 229

¹¹⁴ רבינשטיין 1997: 148

¹¹⁵ רפאין.

מלחמת 67 כיוצר השטע המדיני

לאחר תום מלחמת 67 נותרה בידי ישראל פיסת אדמה נוספת אשר יכלה לשמשה לפעילויות רבות; אט-אט החלו להיווצר ישובים חדשים על פני האזור כדי להראות את נוכחות ישראל. מלחמת 67 יצרה את הציר המדיני הקיים בישראל, שכן לפנייה לא היה עניין של "החזרת שטחים" או יחס כלפיהם.

מלחמת 67 יצרה אצל חלק מהעם תחושה כי הוא בלתי מנוצח¹¹⁶, העם נקט בגישה הריאל פוליטית והחל להיות לאומי, הוא החל להתיישב באזורים החדשים שהפכו להיות חלק (אם כי בלתי פורמאלי) ממדינת ישראל, הוא החל לנקוט בגישה שהוא יותר חזק משכניו ויכול להתגרות בהם, כי הם לא יעשו דבר. לאומיות זו הפכה ללאומנות עם מלחמת 1973¹¹⁷, כשתושבי ישראל הופתעו וגילו כי הם אינם בלתי נצחיים.

יישוב השטחים נראה למב"לים¹¹⁸ כציונות החדשה¹¹⁹ כשבפועל הדבר לא בהכרח נכון, הם התיישבו במקום כדי לנקוט עמדה, אדמה זו היא אדמתם ואף הומצאו¹²⁰ מקומות קדושים¹²¹ כדי להוכיח¹²² זאת¹²³. היישובים שקמו בשטחים שנכבשו ש 67 היו ברובם בעלי אופי דתי-לאומי ומעט בעלי אופי חרדי. קימרינג טוען כי ההתיישבות ביישובים אלה על ידי חרדים היתה עקב מחיר הנחלה הנמוך ואיכות החיים הגבוהה¹²⁴.

רובינשטיין¹²⁵ טוען כי ממלחמת 67 התחברו להם פעילי הימין והמחנה הדתי-לאומי (ציוני) כי כעת שני הפנים שהיו זרים לחזונו הציוני של הרצל התאחדו ונוצר לו הימין החדש, הימין הלאומי שנוגד את תפיסת העולם השמאלית, מרגע זה התרחק המחנה הדתי-ציוני מהשמאל אשר היה כה קרוב אליו ומצא את שותפו החדש (משמאל), המחנה הלאומי¹²⁶.

פרופסור יער רואה את מלחמת 67 כזו אשר גיבשה את הגדרת השמאל והימין בישראל, כשהגדרת הסוציאליזם-קפיטליזם הפכה למשנית¹²⁷, הוא אומר שכן ישנו קשר בין חברי מפלגות השמאל

¹¹⁶ רובינשטיין 1997: 119

¹¹⁷ רובינשטיין 1997: 121

¹¹⁸ הרשתי לעצמי להשתמש במונח מתנחלים בלתי לגאליים (מב"ל) שכן המילה מתנחל אינה מילת גנאי, אלא באה מהמילה נחלה, בעצם, גם המילה nigger אשר משויכת לבני אפריקה בארה"ב באה מהמילה negro אשר משמעה שחור ולכן יש לנקוט במשנה זהירות כשקוראים לאדם בשם, עליו לבחור את כינויי לבד. האם המונח מתנחלים מצביע על כך ששאר בני האדם אינם בני נחלה? אולי זה יהיה כמו לקרוא לכל הלבנים blanc או weiss כדי להבדילם מהשאר. השוני בין תושבי מדינת ישראל לבין תושבי השטחים הכבושים הוא באי-הלגאליות של הישיבה ולכן המונח הארוך צריך להיות מתנחלים בלתי-לגאליים. ולכן מב"לים הוא הכינוי.

¹¹⁹ קימרינג 2001: 42 – "הארכיאולוגיה האמונית היא במידה רבה ממשיכת דרכה של הציונות החילונית, שהמציאה מוסדות לשם יצירת לגיטימציה להתיישבות היהודית בא"י", לעומתו רובינשטיין טוען (1997: 153) כי גוש אמונים וההתיישבות היא בדיוק ההפך הגמור מהציונות.

¹²⁰ יו 2001

¹²¹ <http://www.shechem.org/kyos/kyos.html>

¹²² אליצור (ללא תאריך)

¹²³ שלום 2003

¹²⁴ קימרינג 2001: 38

¹²⁵ רובינשטיין 1997: 53

¹²⁶ רובינשטיין 1997: 125

¹²⁷ יער 1999: 199

לסוציאליזם, אך קשר זה הוא מינורי, אך קיים גם ימין סוציאליסטי ושמאל קפיטליסטי¹²⁸. יער אף מביא דוגמא לסקר אשר בדק את השתייכות האוכלוסיה לשמאל מבחינה סוציאליסטית באמצעות שאלון שנערך¹²⁹ והדגים כי אין הבדל בין מצביעי הימין והשמאל בנוגע לזהות הסוציאלית. ההבחנה כיום, על פי יער¹³⁰ היא על פי הנושא של הסכסוך הערבי-ישראלי, שהחל ב 1967

לדעתי, היתה זו מלחמת 67 שקרבה את הדת (והמפלגות הדתיות) לימין, שלא היה כלל ציוני¹³¹ אלא לאומני ולא לאומי. ברית זו שנראית לנו כיום קדושה נוצרה משנאה משותפת של שני הצדדים וקנאות קיצונית ולכן יכול שלא תחזיק שנים. המאפיין החשוב ביותר של ברית זו הוא בתזוהן של מפלגות הימין שמאלה משנת 67, עד למצב שבבחירות האחרונות, המפלגות הדתיות היו כבר יותר ימניות (יחסית) מגוש הימין. נוצר מצב אירוני, בו המפלגות שמקום המדינה נחשבו מתונות ומרכזיות, כמו המפד"ל, נהיו יותר ימניות מהמפלגות הימניות (בלי חירות ומק"י)

---

¹²⁸ יער 1999: 200

¹²⁹ יער 1999: 201

¹³⁰ יער 1999: 202

¹³¹ רבינשטיין 1997: 141-142

השמאל וימין נעים על סקאלה תלת-מערכית, כשעניין הלאומיות קובע את השייך הפוליטי.

לפי התיאוריה שהופיעה בפרק הראשון לעבודה, ישנם שלושה צירים שמאפיינים את מיקום המפלגה בישראל ורק לאחד מהם יש את הכינוי "שמאל", כך שבעצם, גם המפלגות ה"שמאליות" אינן באמת שמאליות אלא רק מפלגות עם מחויבות לשלום, בעוד ששאר הצירים שלהן לא בהכרח יושבים במקום הנכון עבור מפלגה "שמאלית". מפלגות כאלה לא יקבלו את תמיכת מעמד הפועלים הישראלי, שכן אין להן את שאר המאפיינים הדרושים לקבלת תמיכה, אלא רק מכילים את אלמנט ה"שוויון", שהוא מינורי למעמד הנמוך בישראל, אשר יותר חשובה לו הפרנסה החודשית והביטחון ששורר באזור.

עקב סיבה זו, ניתן להבין כיצד מצטרפים כל האלמנטים שהוצגו עד כה להיפר-תזה אחת, שאומרת שקהל היעד של השמאל הישראלי אינו מעמד הפועלים ומפלגת הגג של הפועלים הישראליים אינה מפלגת העבודה; אולי "צריך להחליף את העם"¹³² עקב כך. בישראל נוצרה לה בועה שרחוקה מהמציאות העולמית ובעצם מנותקת משאר השמאל.

לשמאל הישראלי ולשמאל הירדני\מצרי\סורי\איראני\עיראקי אין הרבה במשותף לשמאל האירופי בתקופת מלחמת העולם הראשונה, שהתלבט קשות בין מחויבותו לאינטרנציונאל הסוציאליסטי לבין מחויבותו למדינה, כשחלק מכריע לכאן וחלק לכאן. השמאל הישראלי הוא שמאל לאומי, אך לא לאומני. השמאל הישראלי שונה מהשמאל העולמי בכך שהוא לא מנסה לצור אדם חדש אלא רק לשפר את האדם הקיים.

כפי שניסיתי להראות בעבודתי, ישנם גורמים רבים לעובדה שהשמאל הישראלי אינו שמאל אמיתי ושמפלגות השמאל לא מקבלות תמיכה מהשכבות החלשות, אך כל עוד לא ייכתב מחקר מקיף בנושא, לא יהיה ניתן לקבוע מסקנות חד-משמעיות.

¹³² ישיבת הכנסת בנוגע למשטר נשיאותי בישראל, <http://www.knesset.gov.il/protocols/data/html/huka/2003-08-31.html>

פרק שלישי - מאפיינים שמאליים במפלגות ימין, דוגמאות קלאסיות ולא קלאסיות בישראל

Case Study - ש"ס כאנטי-תזה למפלגת פועלים

ש"ס היא לא מפלגת שמאל ולא מתיימרת להיות כזו. אם כן מדוע השכבות החלשות בוחרות לתמוך בה, למרות שידועים הם כי המפלגה ומוסדותיה לא ייטיבו עמם?

ש"ס מאופיינת כרוח "חברתית" לפי ההגדרה הקלאסית, האם החברתיות הזו היא עדתיות-סקטוראליות או כלכליות?? אם ש"ס היא מפלגה עדתית, הרי היא אמורה להיות מפלגה חד-נושאית¹³³ ואף להיות מפלגת אינטרס¹³⁴, אמנם ש"ס מנסה להציג את עצמה כמפלגה שנותנת פתרון כולל לבעיות האדם ולא רק להעלות את נושא ה"חברתיות" לסדר היום; היא עושה זאת על ידי הקמת מוסדות כמו "מעין החינוך התורני" העוסקות בחינוך וערוצי תקשורת נפרדים. בחלק הזה של עבודתי, אדגים כיצד ש"ס עונה על כל מאפייני המפלגות השמאליות הדרושים להגדרה הקלאסית, אך עדיין אינה כזו.

ש"ס הוקמה על ידי האליטה בת עדות המזרח החדשה, שקמה כתגובת משנה לתת-אליטה האשכנזית בתחום הדת¹³⁵ וכמחאה על חוסר הייצוג של בני עדות המזרח בקרב האליטה הדתית בישראל. ש"ס בנתה את מרכז האידיאולוגיה שלה סביב הקיפוח, היא פנתה למעמד הבינוני-נמוך של יוצאי עדות המזרח, שהרגיש מקופח לאחר אירועי ודי-סליב והפנתרים השחורים.

הצבעה עבור ש"ס היוותה הצבעת מחאה אצל בני עדות המזרח¹³⁶, כיוון שש"ס התנגדה למסד ה"אשכנזי" אשר אף הליכוד השתייך אליו, היא הדגישה את השוויון והלאומיות, כלומר כל היהודים שווים וגם דחתה את מודל הציונות שהנציח את הקיפוח של בני עדות המזרח.

ש"ס רצתה להקים אדם חדש, Homo Nuvo¹³⁷, אדם אשר הינו גם מסורתי, גם בן עדות המזרח, גם משכיל וגם פועל כחלק מקהילה. אך בפועל, תנאי זה של שמאל לא מתקיים שכן ש"ס מעוניינת להחזיר 'עטרה ליושנה', כלומר לא לצור אדם חדש אלא להחזיר את האדם לכשהיה פעם. הדבר הנו מאפיין מובהק של מפלגת ימין ולא שמאל. הימין מעוניין ברסטורציה, בעוד השמאל מעוניין בקדמה.

¹³³ Hague, Harrop & Breslin 1998: 168-171

¹³⁴ Hague, Harrop & Breslin 1998: 168-171

¹³⁵ קימרינג 2001: 59

¹³⁶ גרבי ולוי 2000: 78

¹³⁷ Samooha 2001: 28

ש"ס ואנשיה כגון אריה דרעי, מעוניינים להסתיר אף את חוסר הסולידריות שיש להם עם נפגעי הגזירות הכלכליות¹³⁸ ומעדיפים להציג את עצמם כפעילים פרו-דתיים למען החברה. מזרחי טוענת, כי דרעי – איש ש"ס מובהק ופעיל חברתי שלה, מעדיף להציג את עצמו כסלבריטי, אחד שמטייל עם דודו טופיז¹³⁹ ולא בוחר את הדרך של ליווי העשוקים ונפגעי הגזירות הכלכליות.

קימרלינג¹⁴⁰ רואה בתנועת ש"ס התארגנות העומדת על שלושת הצירים אשר הגדרתי בעבודתי (הוא טוען שש"ס היא מפלגה דתית, פוליטית וחברתית); ש"ס מהווה בעצם "פתרון כולל" לחבריה ומצביעה. ניתן להשוות את ש"ס במקרה זה להגמוניה של מפא"י בשנות ה-50 וה-60¹⁴¹ ולצפות את עלייתה (או נפילתה) לאור השינוי הדמוגרפי והרעת המצב הכלכלי, המפנה יותר אנשים אל הדת.

מפלגת ש"ס מאופיינת כמפלגה חברתית, אשר 'דואגת' לאזרחים נזקקים ע"י מתן חינוך חנם וארוחה חמה, פועלת 'להקטנת' הפערים החברתיים ולהפסקת הניצול של המזרחיים ע"י האשכנזים. עקב מאפייני זה, ש"ס גם דוגלת (לכאורה) בשוויון בין האנשים ולכן כן מקיימת את המאפיינים הסוציאליסטים לכאורה, בפועל ה'חברתיות' של ש"ס הינה סוציאליזם למראית עין¹⁴², שכן אין הוא דוגל בשוויון אמיתי, חינוך חנם וארוחה חמה, בחינוך התורני מנציחים את העוני בכך שלא מלמדים את התלמידים את המקצועות הנחוצים לתעודת בגרות¹⁴³ (לדוגמא אנגלית ומתמטיקה) ומחנכים לטפילות חברתית. אחד מהמאפיינים של סוציאליזם הוא קיום מעמד עובדים, בחברה האידיאלית של ש"ס לא קיים מעמד עובדי אלא עובדי אל בלבד.

אפילו אם נגש לאתר האינטרנט של ש"ס¹⁴⁴, תחת הכותרת "מאבקים והישגים" כל מה שנמצא, בצורה אירונית, זה ביקורת על ש"ס ולא רשימה של מאבקים לזכויות אשר היא הנהיגה, שכן כאלה אין בנמצא – ההדגשות במקור:

---

¹³⁸ מזרחי 2003

¹³⁹ מזרחי 2003

¹⁴⁰ קימרלינג 2001: 61

¹⁴¹ קימרלינג אף משווה זאת במפורש, פסקה II בעמ' 61

¹⁴² קימרלינג 2001: 61

¹⁴³ <http://news.walla.co.il/?w=/90/475836>

¹⁴⁴ <http://www.shasnet.org.il/istadrut.asp>

כפי שנראינו, ש"ס מדברת על קיפוח, אך בפועל, אין היא עושה דבר למענו. הכל הוא סוציאליזם למראית עין. ללא שום זיקה למדינה היהודית-דמוקרטית שלנו, ללא שום עשייה חברתית עד כה.

מיקום המפלגות הערביות בצד השמאלי של המפה הפוליטית

ניתן לראות את מיקום הערבים בקצה השמאלי של הסקאלה כתוצאה של הבמה שנתנו הקומוניסטים לערבים בעיתונם ובתנועתם¹⁴⁵, דבר אירוני זה שדווקא השמאל בישראל הוא זה שתומך בחופש ביטוי. המפלגה הקומוניסטית, מטבעה, היתה אנטי ציונית¹⁴⁶, בעוד שהציונות היא קולוניאליסטית, כמו הקפיטליזם ולכן הכח היחידי שיכול להתנגד לה הוא קומוניסטי מרכזי. לערביי ישראל להתחבר לתיאוריה זו, שכן יש כאן "מרכזים-לאומי" שכן עם חדש וחזק בא להשתלט על עם חלש ונחשל.

בני העדה הנוצרית העדיפו ללכת אל הקומוניזם ואף הגיעו לכנסת בעזרת דרך זו¹⁴⁷ הנוצרים השתמשו בתנועה הקומוניסטית שכן היו 'מיעוט בתוך מיעוט' ויכלו לבטל את זהותם הלאומית בתור מיעוט של פא"ם.

בצורה מפתיעה, אין המפלגות הערביות בפרט והחברה הערבית בכלל מתאימים לשמאל, זוהי הלבשה מלאכותית כמו הסוציאליזם על רוסיה של תחילת המאה, החברה היא ברובה עדיין שבטית עם תרבות פוליטית נתינית, כשעניין ההשתייכות הפוליטית הוא משפחתי.

המיקום של המפלגות הערביות בצד השמאלי הוא בעצם אנטי-לאומיות יהודית, המפלגות הלכו לצד השמאלי, אשר מקנה להם תמיכה ובעצם תומך בשוויון, בניגוד ללאומיות-לאומנות שבאה מהימין ומתנגד לפלורליזם ולזכויות לערבים.

הערבים, אשר היו הרוב בישראל עד מלחמת 48, לא רוצים לצור אדם חדש, אלא רוצים להחזיר את המצב לקדמותו, רוצים להחזיר את השוויון שבו הם חיו ולא לחיות תחת משטר צבאי¹⁴⁸, כמו שהיו עד 67. ניתן לומר, שמבחינה אמפירית, יש יותר דומה בין ש"ס למפלגות הערביות מאשר בין המפלגות הערביות למרצ.

את שיוכם של הערבים הלאומיים לצד השמאלי של המפה בישראל ניתן לפתור לפי ציר הביטחון, האינטרסים של מפלגות השמאל היהודיות בישראל ושל מפלגות ה'שמאל' הערביות זהים, שניהם מעוניינים בשוויון זכויות לפא"ם, שניהם מעוניינים בהפסקת הסכסוך הערבי-ישראלי. הפא"ם מעוניינים מסיבות לאומיות גרידא, בעוד שהיהודים מעוניינים בכך מסיבות סוציאליסטיות.

---

¹⁴⁵ קימרינג 2001: 61
¹⁴⁶ רבינשטיין 1997: 249
¹⁴⁷ שטנדלר 1992
¹⁴⁸ רבינשטיין 1997: 245, 115

סיכום

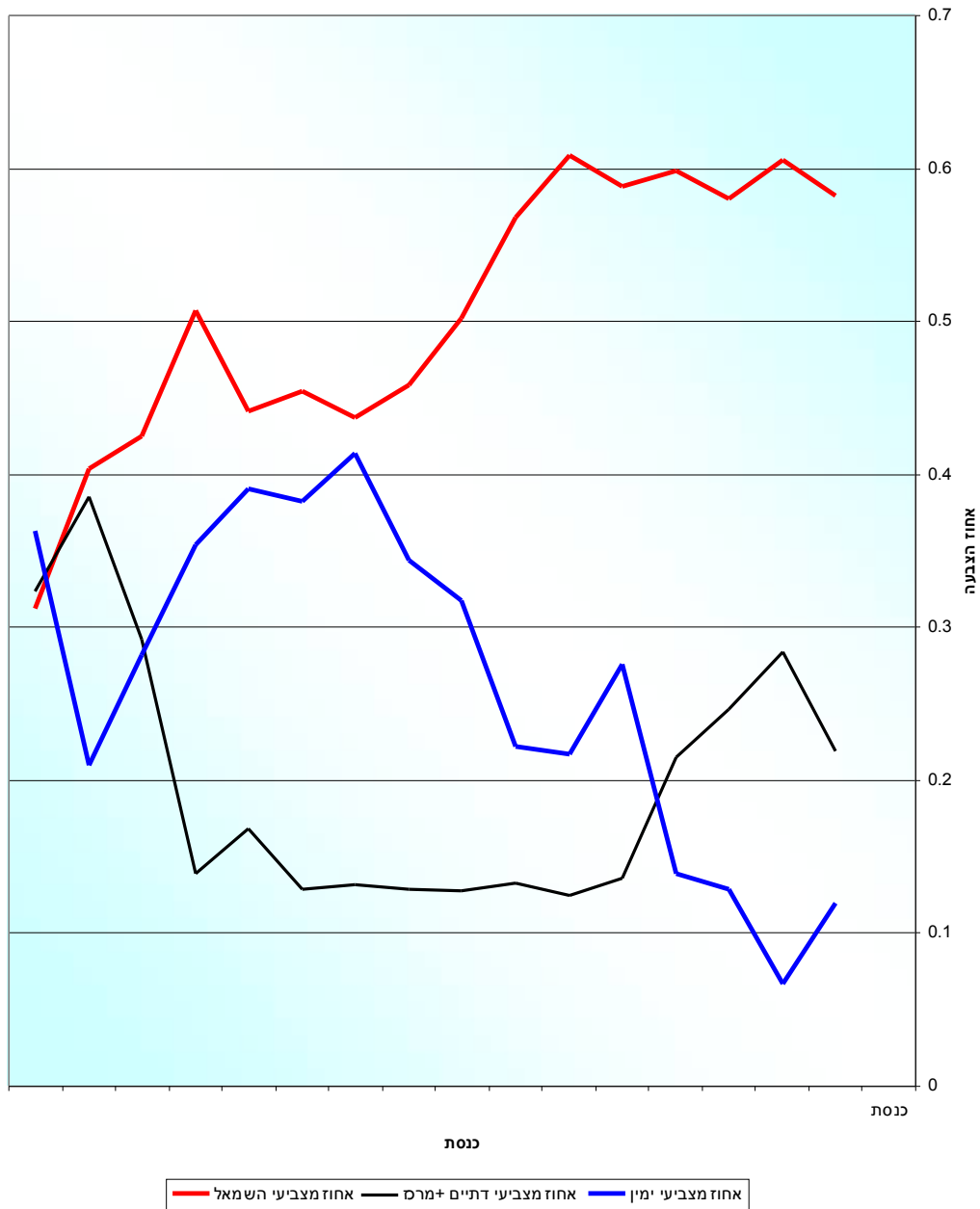
בעבודתי זו בדקתי לאורך כמה צירים את תופעת התמיכה והסלידה מהשמאל הישראלי לאורך כמה צירים. ניסיתי להתמקד בסיבות להווצרות מערכת ערכים מסוימת בישראל אשר קוראת ל"שמאל" "שמאל" ול"ימין" ימין. כפי שהראיתי, המאפיינים הבולטים של תנועת השמאל בישראל, לא בהכרח עומדים בקורלציה עם מאפייני ה"שמאל" הקלאסיים, כפי שבאים לידי ביטוי בכתביהם של הוגי השמאל ולא נתמכים אף בפעולה "שמאלית" מצד הפעילים.

לאורך העבודה הראיתי כי גורמים שונים בשלטון מפא"י, במדיניות שעוצבה וכן היות מדינת ישראל מדינה יהודית ודמוקרטית השפיעו על היות השמאל בישראל כפי שהוא. למיותר לחזור על דברים שנאמרו בעבודה זו, אך אחזור ואדגיש כי לא ניתן להצביע אך ורק על גורם אחד אשר הביא לסלידה מהשמאל ולעליית הימין כתנועת האדם העובד והמקופח. רגש הלאומנות (או לאומיות) הבסיסי אשר קיים בלב האדם הוא זה אשר בא במקום הכח הסוציאלי, כיוון שזה לא טרח לסייע לאלה הזקוקים לו באמת.

בישראל של שנת 2003, עם דרדור מערכת הרווחה המפוארת שהיתה פה עד תחילת שנות ה-70 ועם ההשפעה של האמריקניזציה, קשה לחזות כי תרבות פרולטרית-סוציאליסטית תוכל לקום ולתפוס את השלטון (בשנית?) כמו בשנות ה-50. אמנם, כפי שטענתי בעבודתי, בישראל אמנם יש מקום למהפכה פרולטרית וניתן ליישמה די בנקל עקב מאפיינים שמופיעים בעבודה ומאפיינים מבחוץ (כמו תחילתה של חברה אזרחית מפותחת ונסיון עשיר של פעילות חוץ פרלמנטרית). רחוקים אנו עוד שנות דור מלסיים את המחקר ולמצוא את הסיבות האמתיות לסלידתם של בני מעמד הביניים מן השמאל הישראלי, אך כמדומני שהתקרבו לתשובה מפורטת לאחר מחקרי הקצר. ניתן לומר כי חלק מהסיבות הקיימות לריחוק בין מה שקרוי "שמאל" בעולם לבין ה"שמאל" בישראל הובאו בעבודה זו כמו הסיבות לריחוק ה"שמאל" מן קהל היעד ה"שמאלי" שלו. הלאומנות, כפי שהוצג לאורך עבודה זו, מהווה את הכח המלכד בין אזרחי ישראל, שכן הציונות הלאומית היא זו שהקימה את מדינת ישראל. הלאומיות יוצרת בתי מדינת ישראל קבוצות קטנות שמתנגדות לקדמה ולסוציאליזם ומעכבות את המהפכה. הלאומיות מלכדת את הבאים החדשים, הפא"ים, המזרחיים ושאר מקופחים. הלאומיות עמדה בין גן-גוריון למדינה הסוציאליסטית והלאומיות היא זו שתקבע את גורל ישראל. עד לפתרון הסכסוך הלאומי במדינת ישראל לא יהיה ניתן להגיע למצב בו אנשים יהיו פתוחים לדיון על עניינים אחרים. איש ורווחתו קודם. אני מקווה כי עבודה זו תוכל לסייע לתנועות שמאל להבין מדוע אין בעצם צורך "להחליף את העם" אלא יש צורך רק בשיווק יותר מוצלח של אידיאולוגית השמאל. אני מאמין שלאחר שיהיה ניתן להראות ל"קהל היעד" כי השמאל לא מורכב רק משלום וסלחנות יפת-נפש אלא גם מחזונות סוציאליסטיים, ניתן יהיה לגייס לשורותיו פעילים נוספים שאינם אחוס"לים או דומיהם.

נספח א' – אחוזי ההצבעה לפי גושים, מבחירות לכנסת ה 1 עד בחירות לכנסת ה 16.

התפלגות ההצבעה לפי אחוזים, כנסות 1 - 16

גוש	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
דתיים		13799			37178	39795	44002		58652	72312	36079	102714					
דתיים												34279					
דתיים			77936														
דתיים	52982																
דתיים			39836	45569				60012									
דתיים													86167	98657	125741	135087	
דתיים				95581	98786	107966	133294	130349	160787	95232	73530	89720	129663	240271	140307	132370	
דתיים											63605	107709	129347	259796	430676	258879	
ימין					256957	296294											
ימין															100181	173973	
ימין										40700	83037	70730					
ימין	49782	45651	107190	130515	138599												
ימין																86153	
ימין											25907						
ימין								473309	583668	718941	661302	709305	651229	767401	468103	925279	
ימין												44174	62269	72002			
ימין					137599												
ימין												45489	166366				
מרכז														96474			
מרכז		10383															
מרכז		46347															
מרכז														174994	171705	67719	
מרכז															165622		
מרכז	15287	12002															
מרכז	22661	111394	87099	59700													
מרכז										29837	54747	39538			167748	386535	
מרכז										44466	31103						
שמאל			69475	58043	66170												
שמאל																66103	71299
שמאל									202265								
שמאל									80118	64918	69815	84032	62545	129455	87022	93819	
שמאל		7851	9791	10902													
שמאל																670484	
שמאל												27012	40788	89514			
שמאל						443379	632036	621183	430023	708536	724074	685363					
שמאל	64018	86095	62401	69468	75654	79985						56345					
שמאל	155274	256456	274735	370585	349330												
שמאל	15148	27334	38492	27374	42111	13617	15712										
שמאל													250667	226275	253525	174122	
שמאל													906810	818741		455183	
שמאל															66143	86808	
שמאל		11194			19428	22066	24968		23571		33287						
שמאל		8067	12551	12347													

שנאל				16034	23430	28046	22604									
שנאל							35023	20261	27921	49698	97513					
שנאל				95328												
שנאל				27413	38827	53353										
שנאל	16370	15475														
שנאל	7387															
שנאל										38012	33279					
שנאל							16408									
שנאל								24185					114810	65551		
שנאל			11104	19342	16034	19943										
שנאל										23845						
שנאל				14124												
4339	7965															
	5173										46302					
					45229	43933	56560	20384								
							22147									
								27281								
						16393										
								35049								
17786	22171	37661	44889													
						42654										
	5363															
								33947								
									30600							
	52982	13799	117772	141150	135964	147761	177296	190361	219439	167544	173214	334422	345177	598724	696724	526336
	49782	45651	107190	130515	276198	256957	296294	473309	583968	759641	770246	869698	879864	839403	654437	1099252
	241827	413367	482920	559823	588069	721252	759532	748571	780423	801375	914886	983544	1260810	1263985	1258087	946782
	32661	30136	37661	44889	0	59353	102980	78707	116661	30600	70147	0	0	0	0	0
	37948	180126	87099	59700	0	0	0	0	0	74303	85850	39538	0	271468	505075	454254
	415200	683079	832642	936077	1000231	1185323	1336102	1490948	1700491	1833463	2014343	2227202	2485851	2973580	3114323	3026624
0.5824	0.6052	0.58	0.5981	0.58793	0.60849	0.56847	0.50208	0.45894	0.43708	0.45419	0.44161	0.50719	0.42507	0.40397	0.31282	
0.219	0.2839	0.246	0.2146	0.13593	0.12466	0.1327	0.12768	0.12904	0.13191	0.12861	0.16791	0.13886	0.29264	0.38589	0.32399	
	0.1199	0.0668	0.1287	0.1394	0.27613	0.21678	0.22176	0.31746	0.34341	0.41432	0.38238	0.39049	0.35395	0.28229	0.21014	0.36319

רשימת מקורות

Guevara de la Serna, Ernesto "Che" (1995), **The Motorcycle Diaries**, (London: Fourth Estate)

[Translated from Spanish by Ann Wright]

Hague R., Harrop M., and Breslin S., Comparative Government and Politics: An Introduction, (London: MacMillan 1998)

<http://news.walla.co.il/?w=/370796>

<http://news.walla.co.il/?w=/461010>

<http://news.walla.co.il/?w=/465154>

<http://news.walla.co.il/?w=/470787>

<http://news.walla.co.il/?w=/90/475836>

<http://www.likud.org.il/campaign/stickers.asp>

<http://www.meretz.org.il/News/Stikers/Stiker2.gif.gif>

<http://www.mof.gov.il/havraa/hatzaa.pdf>

<http://www.mof.gov.il/hon/2001/pension/plan2003.asp>

http://www.quotecha.com/quotes/quotation_1651.html

<http://www.shasnet.org.il/istadrut.asp>

<http://www.shechem.org/kyos/kyos.html>

<http://www.therave.co.il/main.asp>

<http://www2.rgu.ac.uk/publicpolicy/introduction/wstate.htm>

Samooha S. (2001), **"Jewish Ethnicity in Israel: Symbolic or Real?"**, Inside: Rebhun, Uzi and Waxman, Chaim I., eds: **Jews In Israel**, Brandeis University Press/University Press of New England. – המאמר פורסם לראשונה בשנת 2001, אך אוגד בשנת 2003 בכרך זה.

אבישי ד', (2003) **סוף הדרך** <http://news.walla.co.il/?w=/475390>

אליצור י', (ללא תאריך) **על האותנטיות של "חלקת השדה" – קבר יוסף**

<http://www.daat.ac.il/daat/tanach/tora/alitsor-1.htm>

אנגלס פ' ומרכס ק' (1859), **"המניפסט הקומוניסטי"** <http://www.marxists.org/hebrew/Cm/CM.htm> לגירסא העברית או gopher://ftp.std.com/00/obi/book/Karl.Marx/Communist.Manifesto.Z לגירסא אנגלית.

אפוטה מ', אשרף א' ומבורך ב', **אי-שוויון בהכנסות – גורמים כלכליים ופוליטיים**, בטחון סוציאלי, 64-70, 1989.

בג"צ 72/62 רופאיין נ' שר הפנים, פ"ד טז, 2428.

בירנבאום ד', הילר ר', מירון ר', אבסטרקט לכנס מילטריים בחינוך, **התערבות נשית-אמהית**

להוצאת המיליטריזם ממערכת החינוך בישראל <http://www.newprofile.org/speedy/education/#abstract>

בלוך ע', מבורך ב' (1989), **אבטלה – גורמים כלכליים ופוליטיים**, רבעון לכלכלה, 142, 252-259

גלנר א' (1994), **לאומים ולאומיות**, (האוניברסיטה הפתוחה: תל-אביב)

גרבי א' ולוי ג' (2000), **השסע החברתי-כלכלי בישראל** (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה)

וואלה! חדשות - **מועצת יש"ע מציגה אלטרנטיבה מדינית** 26/11/03 <http://news.walla.co.il/?w=/470186>

וילן, א' **קיינס מחכה לביבי**, הארץ 24/08/03 <http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArtPE.jhtml?itemNo=332556>

ז'בוטינסקי ז' (ללא תאריך) **רשימות**, תל אביב

זיו י' (2001), **שנים אוחזים בצדיק**, בתוך: מורשת דרך: כתב העת של מורי דרך לתיירות

בישראל, גיליון 95, נובמב 2001. ישראל. טרול ניו.
<http://lib.cet.ac.il/Pages/item.asp?item=4050&kwd=2157>

יער א' (1999), **ממשלת הליכוד הלאומי, מלחמת ששת הימין וימין ושמאל בישראל**, בתוך:
שישה ימים – שלושים שנה. עורך: אשר ססר (אייל: פתח תקווה)

שיבת הכנסת בנוגע למשטר נשיאותי בישראל - <http://www.knesset.gov.il/protocols/data/html/huka/2003-08-31.html>

מגילת העצמאות של מדינת ישראל

מזרחי, א', **הראשון בזיבול** (10/12/2003), <http://news.nana.co.il/Article/?ArticleID=91111&sid=16>

סמוחה, ס' (1993) - "**שסעים מעמדיים, עדתיים ולאומיים ודמוקרטיה בישראל**" בתוך: רם, אורי (עורך),

החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים. תל אביב: ברירות, עמ' 172-202.

קימרלינג ב' (2001), **קץ שלטון האחוסלים** (ירושלים: כתר)

רובינשטיין א' (1997), **מהרצל עד רבין והלאה**, (שוקן: ירושלים ותל-אביב)

רינות א', **ראיון אישי שהתקיים עמו**.

שטנדל א', (1992), **העדות הנוצריות**, בתוך: ערביי ישראל: בין פטיש לסדן. אקדמון

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=5260>

שלום ש', (2003) **בין יוסף לרבין**

http://start.msn.co.il/Actualia/Articles/ArticlesPublished_All.asp?articleID=1483

שפירא ע' (1999), **אליטה במיל'**, מגזין תל אביב http://www.tam.co.il/5_3_99/mag.html